

NYA ARGUS

Hundrafemte årgången

Nr 4 · 2012

Litteratur i badrummet. Ur Godards film Le mépris (1963)

Kommentarer / Trygve Söderling: I samma bransch / Yasmin Nyqvist: Fyrk finns för den som spelar enligt reglerna

Klaus Törnudd Finland förhandlar med staterna i Mellanöstern
Fredrik Almqvist Sjukvården: lika för alla eller en handelsvara? (1)
Per-Erik Lönnfors Keynes och Hayek som Mozart och Salieri
Raoul J. Granqvist Elisofons möte med Jean Sibelius – nationalism och jazz

Fredrik Hertzberg & Yasmin Nyqvist

Från jaget på scenen till jaget som fiktion. Prosaöversikt 2011 del 2

Jonas Ahlskog Psykologin och den historiska förståelsen
Emelie Enckell Aaro Hellaakoskis klivenhet och 1918

Panoptik / Nalle Valtiala: Baciller odlas på nyöppnade Amos

Lösnummer 5 €, i Sverige 50 kr.

REDAKTION:

Huvudredaktör: Trygve Söderling

Redaktionssekreterare: Yasmin Nyqvist

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Barbro Holmberg

Jessica Parland-von Essen, Martina Reuter, Tom Sandlund, Charlotte Sundström,

Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Ombud i Sverige: Thomas Henrikson, Lill-Jans plan 2, S-114 25 Stockholm

Manuskript till nya.argus@kolumbus.fi

eller till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn + 358 (0)9 759 25 92

eller Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo, tfn +358 (0)45 6713327

Prenumerationer, honorar, arvoden och annonser: Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo

E-post: nya.argus@kolumbus.fi

Hemsida: <http://www.kolumbus.fi/nya.argus>

Prenumerationspris: ½ år 40 € ½ år 25 €, i Sverige ½ år 400 kr, ½ år 250 kr

Annonser: ½ sida 100 € ½ sida 70 € ¼ sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: DABAFIHH IBAN: FI10 8000 1400 1020 76

I detta nummer medverkar

Jonas Ahlskog	fil.mag., doktorand i filosofi, Åbo
Fredrik Almqvist	överläkare, professor emeritus, Esbo
Emelie Enckell	översättare, Helsingfors
Raoul J. Granqvist	professor emeritus, Karleby/Stockholm
Fredrik Hertzberg	fil.dr, Esbo
Per-Erik Lönnfors	författare, Helsingfors
Yasmin Nyqvist	fil.mag., redaktionssekreterare för Nya Argus, Åbo
Trygve Söderling	fil.dr, huvudredaktör för Nya Argus, Helsingfors
Klaus Törnudd	pol.dr, Helsingfors
Nalle Valtiala	författare, modersmålslärare, Grankulla

Omslaget: Michel Piccoli och Brigitte Bardot i Jean-Luc Godards film *Le mépris* ("Föraktet", 1963).

I scenen läster Bardot en bok om Fritz Lang, känd som regissör av stumfilmsklassiker som *Metropolis*, *Doktor Mabuse*, *Frau im Mond* m.fl. Fritz Lang själv medverkar också i *Le mépris*, i rollen som sig själv.

Bilden är här något beskuren. Om filmens breddbildaformat (2,35:1) säger Lang i filmen att det lämpar sig "för ormar och begravningar".

KOMMENTARER: TRYGVE SÖDERLING

I samma bransch

Journalistiken är knappast död. *The Guardians* avslöjande av Murdoch-pressens kriminella metoder och Sveriges Radios av den svenska regeringens vapenaffärer med Saudi-Arabien inger hopp.

Men den relativa flerstämmighet och diversitet som ännu finns i länder som England och Sverige – den saknas som känt i Finland. Isynnerhet inom pressen liknar situationen ett antal regionala monopol, både på finskt och svenskt håll. Ansvar för att det ska finnas bredd och kritisk journalistik faller här relativt sett tyngre på vårt public service-bolag.

I bjärt kontrast till ovanstående tankegång står de teser som f.d. minister Ole Norrback fört fram i några hetsiga inlägg i *Hufvudstadsbladet*. Får man tro Norrback så tillverkas journalistik i ett slutet system av en homogen och högst omoralisk yrkesgrupp – närmast en självtillräcklig sekt – som tar sig rätten att kritisera alla andra men som själv är fullständigt oemottaglig för påverkan och kritik:

Den ägare av ett massmedium som vill börja diktera vad som får eller inte får publiceras sätts snabbt på plats. Så skall det ju vara.

Massmediernas innehåll produceras av journalisterna, inte av ägarna. Därför kan yrkeskåren inte svära sig fri från ansvaret för kvaliteten. ("Självkritiken för undermålig journalistik saknas", *Hbl* 28.2.)

Norrbacks sorglösa hopbuntande av yrkeskåren och hans förnekande av ägarintressenas betydelse skulle

inte vara värda att ta upp om de inte ingick i en sedan länge inarbetad jargong inom hans parti. Till exempel kan minister Stefan Wallin skriva på nätet om en tidnings nattchef "som har mera makt än alla våra statsorgan tillsammans [...] Därför dessa hjärndöda rubriker" ("Wallin spyr galla över pressen på Facebook och i bloggar", *Hbl* 17.2).

Svepande utfall från politiker mot 'media' – och vice versa – bortser från att de två lägren strängt taget är kolleger och arbetar i samma bransch. Bägge sysslar med att tolka samhället och föreslå åtgärder. Där en journalist anställs av en mediamogul, 'anställs' en politiker av ett parti. När situationen, som i Svenskfinland, är den att politikern och journalisten ytterst har samma arbetsgivare – Partiet – är eventuella motsättningar inte så mycket en fråga om yrkesval. Även om bägge parter själva gärna bygger upp en sådan dramaturgi.

Både politiska journalister och yrkespolitiker strävar till att definiera och styra Partiets linje. När politiker rasar över "undermålig" journalistik – ibland förstås med rätta – så handlar det *också* om att helt allmänt försöka undergräva "redaktörsfraktionens" inflytande inom Partiet.

Snarare än ett underhållande gläfsande mellan två yrkeskårer ska man alltså se den Norrback-Wallinska typen av attacker på media som en maktkamp mellan skilda linjer inom Partiet.

2.4.2012

Fyrk finns för den som spelar enligt reglerna

”Fyrk finns – finns det kultur?” var namnet på seminariet som ordnades av ämnet nordisk litteratur vid Helsingfors universitet i samarbete med *Nya Argus* en eftermiddag i februari. Seminariet samlade en bred publik ur det finlandssvenska kulturlivet som kommit för att dryfta frågor om kulturens fortlevnad och den ekonomiska verklighetens inverkan på denna. Flera av huvudtalarnas texter kunde läsas i senaste nummer.

Medan många varnar för hotet från det nyliberala marknadstänkandet och visar på hur ekonomispråket sakta har sipprat in även i kultursektorn (se till exempel Michel Ekman i *Nya Argus* 1/2012), höjs samtidigt andra röster som talar för ett mera avspänt förhållande till Mammon. Man uppmuntras i denna diskussion att skärpa sig och inse att finansierarna är kulturarbetarnas vänner, och att pengar och understöd gärna delas ut bara man ser till att be om dem på rätt sätt. En väluppställd budget eller en flashig ansökan med god marknadsföring av det planerade projektet kommer högst sannolikt att *do the trick*. Koppla av, gilla läget, spela spelet, lär dig ”sälja dig själv”, så ska du få precis så mycket fyrk du behöver.

Det ligger onekligen något i detta sätt att resonera. Den ekonomiska verkligheten styr ju i stort sett all övrig verksamhet, och att ha en fördjupad insikt i ekonomiska mekanismer och förstå hur de fungerar underlättar utan tvekan kulturarbetarens eller konstnärens möjligheter att slå igenom eller få finansiellt stöd. Med en bra ansökning får du fyrk, men samtidigt har du målat upp en förenklad bild av det du gör och själv översatt din verksamhet till marknadsspråk. Att sedan, när det skärs och fusioneras i kulturen med liknande argument, ta steget tillbaka och återerövra definitionsrätten kan bli svårt och sker allt oftare för döva öron.

Theodor W. Adorno talar i *Minima Moralia* om den eviga utmaningen för den intellektuelle: för att

kunna se och granska samhället måste man ha kunskap om det, känna till det man kritiserar, annars verkar man i ett moln av världsfrånvändhet. Men samtidigt riskerar man att korrumpas om man kastar sig för djupt in i de materiella realiteterna och tankegångarna: ens blick sänks, man ser inte längre himlen. Samma dilemma kunde man säga att vi har i dagens diskussion om ekonomi och kultur: hur ska man som kulturarbetare, författare eller konstnär passa ihop dessa två bitar, utan att den ena blir lidande?

Man kan fråga sig: var det inte just för att avhjälpa detta dilemma som vi tillsatte stödfunktioner i form av förlagschefer, marknadsföringsansvariga, redaktionssekreterare, kulturproducenter, kultursekreterare, budgetansvariga? Man kan också fråga sig om det verkligen är nödvändigt att översvämma kultursfären med ekonomisk terminologi, kostnadskrav och -kalkyler? Finns det ingen möjlighet för oss att hålla penningens diskurser skilda från verksamheten, den ekonomiska logiken i det ena hörnet och kulturen i det andra? Detta innebär ju inte att man undervärderar ekonomins betydelse, snarare handlar det om att argumentera för ekonomin som kulturens osynliga bas, en nödvändig grund som dock är helt väsensskild från aktivitetens innehåll.

Det finns skäl att vara orolig för vad som i längden sker med en författare som år efter år får höra att hennes verksamhet är en kugge i en produktionskedja, en projektarbetare som får höra att hans arbete är värdefullt endast om det genererar inkomster, en konstnär som får understöd på basis av hur fina formuleringar hon kan hitta på i sin stipendieansökan. Kultur och kulturutövare kommer det alltid att finnas, men synen på kultur, uppskattningen av dess egenart och dess vikt för mänskligheten, är attityder som inte är konstanta, och förändringarna i dessa har följder som lämnar djupa spår, som vi har sett i Svenskfinland under det gångna året.

2.4.2012

Finland förhandlar med staterna i Mellanöstern

Nedrustning är en av de stora frågorna i världspolitiken, men betydande framgångar har det inte blivit. För det mesta har man fått nöja sig med avtal om reglering av bruk eller innehav av vissa typer av vapen. Ett av de viktigaste är fördraget om förbud mot spridning av kärnvapen från år 1968. Innehavet av kärnvapen begränsades då till de fem stormakterna, vilka även sitter på permanenta platser i FN:s säkerhetsråd. Nästan alla övriga stater har förbundit sig till att inte skaffa egna kärnvapen. Utanför ickespridningsfördraget står Indien, Israel och Pakistan.

Fördraget är förknippat med inbyggda spänningar, eftersom de fem legitima kärnvapenmakterna även förpliktade sig att eftersträva nedrustning av kärnvapnen. Det är många som i pockande ordalag påminner om detta löfte, i synnerhet vid fördragets regelbundet återkommande granskningskonferenser.

Spridningsförbudet har stärkts genom upprättande av kärnvapenfria zoner. Dessa zoner täcker redan det mesta av det södra halvklotet och litet till: Afrika, Antarktis, Centralasien, Latinamerika, södra stillahavsområdet. Varje zon har sina egna regler, vanligen med syfte att skärpa och utvidga kontrollen över bruket av kärnenergi inom zonerna utöver den kontroll, som Internationella Atomenergiorganet (IAEA) utövar enligt bestämmelserna i ickespridningsfördraget.

Mellanöstern är en sjuk punkt inom allt arbete för nedrustning eller reglering av vapen. Israels förmodade men inte officiellt erkända arsenal av kärnvapen har bland annat föranlett vissa arabstater att hålla sig utanför de gällande internationella fördragen rörande förbud mot biologiska och kemiska vapen.

Den regionala stormakten Iran är visserligen ansluten till ickespridningsfördraget, men Iran har länge byggt ut sina resurser på kärnenergiens område på ett sätt, som tyder på att man vill förkorta steget till kapacitet för kärnexplosioner. Visserligen förnekar Iran att det är fråga om militära ambitioner, men IAEA:s kontrollanter har inte haft full insyn i den pågående utbyggnaden.

Spänningen växer. President Barack Obama har förklarat, att Förenta staterna i ingen händelse tillåter att Iran skaffar sig kärnvapen. Bland de republikanska presidentkandidaterna liksom inom den politiska debatten i Israel har det hörts röster om att man i preventivt syfte snart borde slå till mot Irans anläggningar för kärnenergi.

Många arabstater har i årtal pläderat för upprättande av en kärnvapenfri zon i Mellanöstern. En sådan zon skulle enligt deras mening vara ägnad att främja stabiliteten i regionen, öka det ömsesidiga förtroendet och minska spänningen. Israel har alltid motsatt sig förslaget, som enligt israelisk syn ensidigt skulle gynna arabstaterna. Hela idén har för det mesta uppfattats som en utopi, användbar närmast i polemiskt syfte.

Icke desto mindre finns det nu ett ännu mera ambitiöst projekt för Mellanöstern, och det är Finland som har åtagit sig att driva det framåt. Redan vid ickespridningsfördragets granskningskonferens år 1995 beslöts att i Mellanöstern borde upprättas inte bara en kärnvapenfri zon utan en ”zon fri från kärnvapen och övriga massförstörelsevapen”. Meningen är således att göra den regionala kärnvapenfriheten mera attraktiv genom att inkludera även övriga massförstörelsevapen (biologiska och kemiska). Principbeslutet av år 1995 konkretiserades

vid granskningskonferensen år 2010 på initiativ av ickespridningsfördragets tre depositärmakter (Förenta staterna, Ryssland, Storbritannien). Det beslöts då, att en särskild konferens skall hållas år 2012 uttryckligen i syfte att skapa en sådan zon. I konkurrens med några andra länder har Finland i oktober 2011 anförtrots uppdraget att organisera denna konferens. Detta beslut fattades av FN:s generalsekreterare i samråd med de tre depositärmakterna efter konsultationer med Mellanöstern-staterna.

I viss mån är det säkert fråga om depositärmakternas dåliga samvete inför följande granskningskonferens, som skall hållas år 2015. Då kommer man att kunna säga, att det åtminstone har gjorts ett allvarligt försök att avancera mot en av redan uppställda målsättningar. Hittills har Israel knappast velat höra talas om ickespridningsfördraget, och det skall mycket till innan Israel kan tänkas avstå från kärnvapenoptionen. Åtminstone förväntar sig Israel i så fall trovärdiga fredsavtal med alla övriga parter samt strikt övervakning av allt som kan ha att göra med massförstörelsevapen inom regionen. I några optimistiska kommentarer till det aktuella zonprojektet har det spekulerats om att Iran och Israel numera kunde tänkas ha ett gemensamt intresse i ömsesidig nedtrappning av den militära beredskapen, men det har då varit fråga om kommentarer från helt utomstående iakttagare.

Eftersom det redan finns flera fungerande kärnvapenfria zoner i världen är det i och för sig knappast svårt att med dem som modell formulera ett utkast till ett zonavtal för Mellanöstern. Svårigheterna är politiska, inte tekniska. I ingen händelse kan man vänta sig att konferensen i Finland år 2012, även om den kan hållas i någorlunda god atmosfär och med brett deltagande, skall producera ett färdigt avtal. I bästa fall kan det kanske bli fråga om att nå överenskommelse om något slags gemensamt startdokument, kanske en deklaration eller avsiktsförkla-

ring, samt om tidtabell och procedurer för fortsatt arbete.

Finland skaffade sig på 1970-talet erfarenheter som organisatör och värd för både säkerhetskonferensen i Europa och SALT-förhandlingarna mellan Förenta staterna och Sovjetunionen. Denna gång fick Finland uppdraget i konkurrens med Kanada och Nederländerna. Kanske det ansågs att Finland är tillräckligt långt borta från både Mellanöstern och Förenta staterna för att kunna uppfattas som opartisk. Ändå kan man fråga sig varför Finland överhuvud ville ha uppdraget? Hittills har Finlands bidrag till en fredlig utveckling i Mellanöstern huvudsakligen utgjorts av fredsbevarare i FN-tjänst. Måhända har den finländska aktiviteten något att göra med kampanjen för inval i FN:s säkerhetsråd.

Den här gången är Finlands roll ingalunda begränsad till att fungera som teknisk mötesarrangör. Det gäller att främja själva konferensens politiska syfte – att få till stånd den avsedda zonen och bistå deltagarstaterna i samband med uppföljningen av konferensens beslut. Redan förberedelserna kräver omfattande kontakter och förhandlingar med samtliga avsedda deltagarstater, det vill säga förmodligen alla medlemsstaterna i Arabförbundet jämte Iran och Israel. Förberedelserna pågår utan nämnvärd publicitet. I stället strömmar det in nyheter om växande spänning i Mellanöstern, som redan i slutet av mars tycks ha medfört högre priser på olja och bensin. Stämningen i området kan förbli orolig fram till det amerikanska presidentvalet i november. Efter valet är det politiska klimatet förhoppningsvis bättre. Konferensdelegaterna från Mellanöstern får kanske i stället uthärda ett hårt fysiskt klimat med mörker och kyla i den finländska senhösten

KLAUS TÖRNUDD

Sjukvården: lika för alla eller en handelsvara? (1)

Bakgrund

Den offentliga, eller *gemensamma* hälsovården, som jag hellre kallar den, har under de senaste åren utsatts för hård kritik och krävts på stränga sparåtgärder. Vi har inom hälsovården i Finland en finansieringskris men inte en kostnadskris. Vår hälsovård är kostnadseffektiv men det är oklart vem som skall betala de ökade kostnaderna. Kostnadsökningen har flera orsaker. Invånarantalet ökar och därmed såväl antalet som andelen äldre personer med ett stort behov av sjukvård. Den snabba medicinska utvecklingen öppnar just nu flera nya och kostsamma vårdmöjligheter än den medför inbesparingar i form av kortare vårdtider och effektiva, definitiva botemedel.

I internationell jämförelse betalar patienterna i Finland själva redan mycket för sjukvården. Det behövs en genomgripande reform av vårdens finansiering. Kommersialiseringen inom sjukvården och de negativa följderna av detta är ett av de andra stora problemen. Vi har tyvärr en utvecklingstrend som tär på den primära vården och det preventiva arbetet, samtidigt som den specialiserade sjukvårdens andel sväller. Vårdinsatserna splittras i statistiskt lätthanterliga prestationer, vilka ekonomiskt orienterade administratörer i allt större utsträckning använder som styrinstrument. Läkare och vårdpersonal är frustrerade då vården styrs av ekonomiska och statistiska argument medan själva innehållet och vårdresultatet får en underordnad betydelse. Detta ”produktifierande” av vården gynnar kommersialisering och privatisering.

Marknadskrafter med internationella investeringsintressen har nu tagit över läkarstationerna och tränger undan den klassiska privatläkarverksamhe-

ten, vilken baserar sig på ett ömsesidigt ansvarsfullt förhållande mellan läkare och patient. Den gemensamma, offentliga hälso- och sjukvården har naggats i kanterna, men fungerar trots allt ännu kostnadseffektivt, tack vare det goda utgångsläget. Finansieringskrisen inom sjukvården beror på att fullmäktigeförsamlingarna inte budgeterar för det vården kostar. På många håll i landet har detta redan lett till stora problem och brist på läkare och personal. Ojämligheten i fråga om tillgänglighet, väntetider och kvalitet tilltar. Bristen på läkare och personal inom den gemensamma offentliga vården varierar stort i vårt land.

Den växande, medicinskt motiverade efterfrågan på vårdtjänster kan inte tillgodoses utan att kommunernas eller statens, det vill säga skattebetalarnas, kostnader ökar. Patienternas andel av kostnaderna kan inte höjas utan att ojämlikheten i vården ökar drastiskt. Privatisering och köptjänster har marknadsförts som en lösning, både för akuta brister och bestående behov. Men fakta visar att en sådan utveckling både ökar totalkostnaderna för skattebetalarna och ojämlikheten mellan dem som har råd med egen tilläggsfinansiering och de patienter som inte har sådana ekonomiska möjligheter.

Själv förespråkar jag en fortsatt utveckling av den gemensamma offentliga vården inom ramen för det skattebaserade solidariska välfärdssystem som vi i Finland med gemensamma krafter byggt upp efter andra världskriget.

Ovanstående resonemang visar tydligt att hälsovårdens servicestruktur och finansiering är intimt sammankopplad med den aktuella kommunreformen. I andra delen av denna artikel kommer jag med synpunkter på vad som borde beaktas då vi

utvecklar det finansieringssystem för vården som gör det möjligt för de demokratiskt valda beslutsfattarna att ta ett tydligt helhetsansvar, som garanterar behovsanpassad och individuellt utformad, jämlik och rättvis vård för var och en.

En personlig reflektion

Ända sedan jag som liten pojke på 1950-talet gjorde min pappa, kommunalläkaren, sällskap på sjukbesök i Nykarlebynejden, har jag på mycket nära håll följt med samt varit involverad i utvecklingen av hälso- och sjukvården. Han höll mottagningen öppen hela dagen samt skötte patienter på lokalsjukhuset, och han gjorde dagligen hembesök, ofta långväga och ibland den sista biten med häst och släde. Läkaren dejourerade dygnet runt och var alltid vänlig, tillmötesgående och redo att hjälpa. Han höll kontakt med specialisterna på Malmska sjukhuset i Jakobstad och länssjukhuset i Vasa, där han ibland vikarierade någon vecka för att hålla sig à jour med utvecklingen inom den medicinska vetenskapen. Om han lyckades få en vikarie förkovrade han sig ytterligare genom att själv vikariera på universitetssjukhuset i Helsingfors. Kommunalläkaren, som hade en anspråkslös grundlön, anpassade arvodet efter patientens betalningsförmåga. Han samarbetade med barnmorskan, hälsosystemen och diakonissan i staden och landskommunerna, samt deltog i det kommunala beslutsfattandet som förtroendevald.

Hisnande snabb utveckling

På den tiden, 1950-talet, bodde det 4 miljoner människor i vårt land. Av dem var hela 30 % i åldern 0–14 år och bara 6 % över 65 år. Motsvarande siffror är i dag 5 miljoner och bara 17 % respektive hela 18 %. Antalet läkare var år 1950 cirka 2000 och är idag 20000! Befolkningen har ökat med en fjärdedel, medan antalet läkare har tiodubblats!

Det är förbluffande hur vi i det av kriget sargade Finland kunnat genomföra det omfattande välfärdsbygge som resulterat i världens bästa skolsystem och gett en placering bland de bästa av nationer inom hälso- och sjukvården.

Det målmedvetna och på solidaritet baserade utvecklingsarbetet har för hälsovårdens del innebu-

rit en folkhälsolag med bland annat hälsocentraler, kretssjukhus enligt lokala behov, ett heltäckande nätverk av centralsjukhus med de flesta specialiteterna representerade, samt fem medicinska fakulteter och universitetssjukhus som täcker hela landet. Skolhälsovården, studerandehälsovården och arbetarhälsovården har utvecklats. Dessutom har vi en allmän sjukförsäkring och ett flexibelt pensionssystem. Den allt högre medellivslängden och det förbättrade hälsotillståndet är inte enbart eller ens till största delen hälso- och sjukvårdens förtjänst – utvecklingen inom arbetslivet, boendet, trafiken, utbildningsväsendet, vattenförsörjningen, renhållningen, livsmedelshanteringen, matvanor och annan hälsosammare livsföring har haft mycket större betydelse för befolkningens allmänna hälsa och välmående. Bara en del av dessa framsteg har utgått från nya vinningar inom den medicinska vetenskapen.

Kostnaderna för allt detta har utan större protester kunnat bäras solidariskt av skattebetalarna. För hälso- och sjukvårdens del till en kostnad som i Finland länge utgjorde högst 7 % (ännu år 2000) och numera är cirka 9 % (år 2010) av bruttonationalprodukten. Det är låga siffror jämfört med andra moderna utvecklade länder. I USA, där hälsovården länge styrts av kommersiella intressen och aktörer, utgör hälsovårdskostnaderna 16 % av BNP!¹

Hälsovårdskrisens uppkomst

I samband med och efter den ekonomiska recessionen och nedskärningarna inom omsorgen, vården och skolan i början av 1990-talet, började man i offentligheten allt oftare kritisera det hälsovårdssystem vi då hade i Finland. Kritikerna som kom från nyliberala kretsar ansåg att vår hälsovård kostade skattebetalarna för mycket och att man kunde leverera billigare vård på ett ”bättre”, ”nytt” eller ”anorlunda” sätt. Man anlätade konsulter som stödde sig på produktionsekonomiska teorier och hämtade erfarenheter från tillverkningsindustrin. Den gemensamma sektorn kritiserades och man hävdade att det

¹ Den senaste höjningen av hälsovårdens BNP-andel i Finland beror i huvudsak på att utvecklingen av BNP varit så svag, inte på att hälsovårdskostnaderna skulle ha stigit speciellt mycket i absoluta tal.

inte var möjligt att höja dess produktivitet. Då banades vägen för den privatisering och kommersialisering av vården som nu vuxit sig så stark att den utgör ett verkligt hot mot den gemensamt uppbyggda och solidariskt finansierade offentliga vårdsektorn.

Det är paradoxalt att de idéer och värderingar som låg som grund för den ekonomiska euforin på 1980-talet och som skapade den finans- och IT-bubbla som sprack och ledde till recessionen i början av 1990-talet, det vill säga låga skatter och slimmad gemensam ekonomi, även senare företrätts av en majoritet av de förtroendevalda på lokal- och riksnivå samt accepterats av en allt större andel av de nyanställda cheferna inom den gemensamma förvaltningen.

Den internationella finansmarknaden har med hjälp av sina lobbyare och i kraft av sin ekonomiska makt ställt villkor och skapat regler för de demokratiskt valda institutionerna. Detta har styrt lagstiftningen och utformandet av regelverk, både på nationell- och EU-nivå, på ett sätt som ställt de ekonomiska intressena före de mänskliga värderingarna och därmed gynnat privatisering inom vården. Vi som tänkt och velat annorlunda har varit i minoritet och slagits i huvudet med argument i stil med "globaliseringen kräver" och "den internationella finansmarknaden reagerar om vi inte följer marknadens lagar".

Representanter för eller utlöpare till ovan nämnda internationella finanskretsar har nu fått ett rejält fotfäste inom hälso- och sjukvården i Finland. Det är ett resultat av målmedvetna strävanden att komma åt att göra vinst på de stora penningströmmar som rör sig inom sjuk- och hälsovården. Man försöker profitera på de gemensamma materiella värden och andliga resurser som vi tillsammans med arbete och skattemedel skapat och upprätthåller i Finland.

I en debattartikel skrev jag för länge sedan:

Enligt internationella jämförelser håller vår på skattefinansiering baserade offentliga vårdsektor en mycket hög kvalitet. Den är även effektiv och jämlik. Men det finns ännu brister. Därför skall vi fortsättningsvis utveckla den gemensamma hälsovården. Vi måste akta oss för att splittra välfungerande enheter, och i stället utveckla samarbetet och finslipa beprövade vårdkedjor samt utveckla nya. Vården ges bäst inom den

egna regionen, där personalen känner patienten och dennes livsmiljö.

Det överdrivna "resultat"-tänkandet och tron på marknadsmässiga lösningar på problemen hotar faktiskt hela vården. De resultatansvariga ser alltför snävt på hur de skall kunna redovisa bästa möjliga ekonomiska resultat. Man försummar det gemensamma bästa och vad som är vettigt ur ett helhetsekonomiskt perspektiv. Jag efterlyser helhetssyn och sakkunskap samt sunt bond- och läkarförnuft på alla nivåer inom de beslutsfattande organen i kommunerna och på riksnivå.

Stora ekonomiska värden inom vården

Det är lätt att förstå marknadens och riskkapitalets intresse för hälsovården i Finland, där vi årligen omsätter 16 miljarder euro, eller cirka 3000 euro per invånare. Specialsjukvården står för 5 miljarder, bashälsovården för 3 och munhälsovården för 1, samt arbetshälsovården för 0,6 miljarder. Dessutom har vi läkemedelskostnader för 2 miljarder, sjukförsäkringen som årligen betalar ut 1 miljard i ersättningar för läkarvård och laboratorieprov, och 1 miljard i sjukdagpenning respektive 1 miljard i rehabiliteringskostnader.

Den offentliga sektorns andel av vårdens totala kostnader är cirka 12 miljarder, varav 4 är statens andel, 5 är kommunernas och 2 FPA:s. Den privata sektorns andel är 4 miljarder (25 %) och hushållens andel 3 (19 %). Äldreomsorgens kostnader är cirka 3,3 miljarder.

Med kommunreformen i tankarna, och eftersom kommunernas andel av sjukvårdskostnaderna är så stor, ska jag som exempel ta kostnadsstrukturen i två städer av olika storlek, Esbo och Nykarleby.

I *Esbo*, med 250 000 invånare och en totalbudget på cirka 1,7 miljarder euro, är kostnaderna för social- och hälsovården cirka 600 miljoner. Äldreomsorgen kostar drygt 100 miljoner och socialvården cirka 200. Specialvårdens kostnader är ungefär 200 miljoner och bashälsovården kostar Esboborna cirka 100 miljoner euro. Bildningssektorn är nästan lika stor (600 miljoner euro) som vårdsektorn, och tillsammans utgör de två tredjedelar av stadens budget.

Nykarleby med 7 500 invånare representerar en medelstor kommun med en totalbudget på 51 mil-

joner euro. För social- och hälsovården anslås cirka 21 miljoner, varav 12 för hälsovården, 6 för äldreomsorgen och 3 för socialvården. För bildningssektorn budgeteras 14 miljoner euro.

Få städer och kommuner är så väl rustade, vad beträffar skatteunderlag och andra intäkter, som Esbo och Nykarleby. Esbo taxerar 1,2 miljarder i skatt med ett skatteöre på 17,75 som är lägre än medeltalet för landets kommuner (19,17), och Nykarleby 21 miljoner med ett något högre skatteöre, 19,75. Esbo får relativt lite statsandelar, 24 miljoner, medan Nykarleby erhåller relativt mycket, 17 miljoner i statligt stöd. Utan den vinst på några miljoner som stadens kraftverk genererar skulle Nykarlebyborna vara tvungna att betala mycket mer skatt eller skära ner i den kommunala servicen, till exempel hälsovården. Ett sådant behov av att höja skattesatsen eller skära ned inom servicen är en realitet för de flesta kommuner och städer i Finland!

De flesta kommuner i Finland har mycket sämre ekonomiska förutsättningar för att möta den åldrande befolkningens allt större behov av vård än Esbo och Nykarleby. Utvecklingen inom sjukvården medför bättre vårdmetoder, vilka inte alltid är billigare, och dessutom tillkommer nya vårdformer och ofta dyra mediciner som ökar kostnadstrycket. Trots en stor kostnadsmedvetenhet och ökad effektivitet behöver både bashälsovården och specialistsjukvården bättre ekonomiska resurser för att med god kvalitet klara av sina uppdrag på ett mänskligt hållbart och etiskt acceptabelt sätt.

Personalkostnaderna är den största utgiftsposten inom social- och hälsovården. Vi har i Finland en personalstyrka på 137 000 inom sjukvården och 116 000 inom socialvården. Tillsammans administreras de av 5 300 anställda. Något över 15 % (364 000) av alla som är aktiva inom arbetslivet i Finland arbetar inom social- och hälsovårdssektorn med kommuner, kommunförbund, staten och den privata sektorn inkluderade. Av dessa jobbar 11 % inom organisationer och 14 % i företag.

Hur ska vården finansieras?

Det finns två enkla alternativ. Antingen står patienten själv för alla kostnader och bär den ekonomiska risken, med eller utan privat försäkring. Eller så

bekostas vården med skattemedel via kommunen, staten eller sjukförsäkringen.

Det första alternativet innebär att medborgaren själv, eller med hjälp av privat försäkring, betalar alla kostnader då han eller hon söker vård. En sådan "renlärigt" privat finansierad sjukvård existerar knappt alls i Finland; den "privata" hälsovården finansieras till största delen med gemensamma medel via sjukförsäkringen, det vill säga av skattebetalarna.

Det andra alternativet innebär, att alla medborgare solidariskt, genom ett rättvist skattesystem där man betalar (progressiv) skatt enligt förmåga, bekostar sjukvården som en del av välfärdssystemet enligt den nordiska modellen. Det här är ju en sorts försäkring där riskerna fördelas maximalt, vilket gjort det möjligt att bota eller lindra även de allra svåraste sjukdomarna vars vårdkostnader flerfalt överstiger en vanlig löntagares årliga nettoinkomst. I en sjukvårdssituation är alla patienter olika, men inom den gemensamma vården är alla jämlika.

Detta folkhälsoperspektiv innebär, att var och en till en rimligt låg kostnad kan komma i kontakt med allt från en mångkunnig allmänläkare på hälsocentralen till en specialist på universitetssjukhuset, och erhålla all den vård som sjukdomen förutsätter.

Det "privata" sjukvårdssystem som vi har i Finland och som till största delen bekostas av den allmänna sjukförsäkringen är inte bara ojämnt utan har också andra negativa effekter på vården, vilket jag berör i följande avsnitt.

Den allmänna sjukförsäkringens för- och nackdelar

Den allmänna sjukförsäkringen erbjuder ett mångsidigt, ja nästan snårigt, nätverk av stöd vid sjukdom och invaliditet. Läkarna har nyckelrollen och ger via intyg och utlåtanden patienten tillträde till sjukförsäkringens förmåner. Inom den gemensamma vårdsektorn finns ett stort och naturligt intresse för att på ett kostnadseffektivt sätt samordna åtgärder, ingrepp och föreskrivning av stödåtgärder med beaktande av bästa möjliga vårdresultat. Sjukförsäkringen stöder detta.

Inom den privata sektorn finns inte alltid samma motiv, det vill säga att samtidigt se till både patien-

tens bästa och att ta ett långsiktigt helhetsansvar för vården *och* patienten.

Den ideala modellen för privat sjukvård är den privatpraktiserande läkaren som tar det långsiktiga vårdansvaret för sin patient. Inom de traditionella privata flerläkarstationerna har man kunnat behålla denna goda etiska tradition. Men inom den vinstsökande affärsmässiga vården finns det en uppenbar konflikt mellan patientens bästa och firmans intressen. Det finns numera väldigt många offentligt kända exempel på detta. Vad som sker i det dolda i skydd av kollegialitet och affärshemlighet kan vi bara ana oss till.

Sjukförsäkringen stimulerade kommersialiseringen

Vinstintresset förstärktes inom den privata mottagnings- och laboratorieverksamheten då de automatiska analysmetoderna blev allt vanligare och "storlekens ekonomi" skapade en ny lönsam nisch inom hälsovårdsbranschen. Statistiken visade redan tidigt att man till låga kostnader började ta och analysera allt fler laboratorieprov för vilka man på patientens och sjukförsäkringens bekostnad tog mycket furstligt betalt med stora vinstmarginaler. Det lockade även de allt större och fler läkarstationerna att på ett marknadsmässigt sätt saluföra sina tjänster direkt till allmänheten. Den privata hälsovården fick allt mer karaktären av konsumtionsvara. Det är problematiskt, oetiskt, att denna vård, som allt oftare fått karaktären av välfärdsprodukt, bekostas av sjukförsäkringen som upprätthålls av skattebetalarna. Den här subventionerade servicen är enbart tillgänglig för dem som har råd att ur egen ficka betala kostnaderna till den del som sjukförsäkringen inte ersätter. Dessutom har de privata vårdinstitutionerna kommit att bilda en omkörsfil till specialistvården inom den gemensamma sektorn.

Missförhållandena är uppenbara för var och en som vill upprätthålla en rättvis och solidarisk vård samt ett kostnadseffektivt utnyttjande av samhällets gemensamma resurser.

Statistiken bekräftar även dessa slutsatser, som baserar sig på iakttagelser från det praktiska livet. Det förhåller sig nämligen så, att invånare i de rika stadsdelarna i till exempel Helsingfors och Esbo i snitt årligen erhåller en flera gånger större ersättning

från sjukförsäkringen per capita än invånarna i de fattiga stadsdelarna. Ännu mera anmärkningsvärt är detta eftersom invånarna i de förstnämnda stadsdelarna är friskare än de som bor i de fattigare stadsdelarna. Dessutom har invånarna i de rika stadsdelarna bättre tillgång till den gemensamma hälsovården, som här även fungerar bättre.

Ovanstående är bara ett av flera exempel på hur det nuvarande sjukförsäkringssystemet är ägnat att öka ojämlikheten och minska effektiviteten inom sjukvården.

Det är ett känt faktum att läkarnas benägenhet att föreskriva mediciner och laboratorieundersökningar samt rekommendera ingrepp varierar. En av orsakerna till överdiagnostisering och låg tröskel för ingrepp relaterar till läkarens ekonomiska utbyte av den vård han eller hon rekommenderar. Tendensen till att "låta sjukskriva sig" utan medicinska indikationer är ett annat missförhållande, ett missbruk av sjukvårdens resurser, som även spritt sig till den gemensamma vårdens läkare. De här fenomenen är uttryck för en icke-önskvärd medikalisering av samhället, där vården inte längre levererar hälsa och arbetsförmåga, utan i stället genererar kostnader.

Ibrukttagandet av servicesedlar inom sjukvården gör det ännu svårare att planera och leverera vården kostnadseffektivt. Servicesedeln tenderar att användas på ett sätt som stöder den affärsmässigt utövade sjukvården. Det fordras mycket byråkrati för att övervaka att servicesedeln inte blir enbart ett extra tillskott för dem som redan har privat försäkring och även har råd att utnyttja den allmänna sjukförsäkringens förmåner. Servicesedeln tenderar att ytterligare stimulera den medikaliserade sjukvårdskonsumtionen, på skattebetalarnas bekostnad. Servicesedlarna gör det möjligt för de välbeställda att köpa sig bättre och snabbare vård på bekostnad av alla de skattebetalare som inte har råd att skjuta till de behövliga eurona.

Samhällets totala kostnader för sjukvården ökar också. Då skattepengarna styrs till privat vårdkonsumtion utarmas den gemensamma vården.

Marknadsaktörerna utnyttjar bristen på läkare

Missförhållandena har blivit tydligare och förvärrats då stora internationella investeringsbolag köpt upp

Keynes och Hayek som Mozart och Salieri

I en av sina essäer påstod Frans G. Bengtsson att han läste allting, utom juridik och nationalekonomi. Men utan ett hum om ekonomisk teori kan man inte begripa världens gång. Tyvärr är böcker i nationalekonomi så abstrakta att de är obegripliga, inte bara för lekmän, utan också för andra ekonomer.

Ett bra exempel är det tjugonde seklets giganter och antagonister John Maynard Keynes och Friedrich von Hayek. I sin bok *Keynes Hayek. The Clash That Defined Modern Economics* beskriver Nicholas Wapshott kampen mellan dem. De förstod aldrig varandra.

Wapshott är journalist, och därför är boken någorlunda begriplig. Han följer Aristoteles råd att definiera sina termer, i motsats till många ekonomer. De ger sina djupsinniga tankegångar etiketter som leder vetenskapen in i semantiska labrynter. Dessutom ger Wapshott sin historia dramaturgin ”vad

tror ni att det hände sen”. Det gör en thriller av nittonhundratalets ekonomiska historia utgående från teoribildningens konkurrerande huvudfrågor. Dessa är Hayeks tro på att den fria marknaden reglerar sig själv, kontra Keynes krav på statliga ingripanden för att motverka arbetslöshet. Det är en lika aktuell fråga i dag som för 90 år sedan.

* * *

Men först litet om Hayeks och Keynes personhistoria, som knappast är irrelevant för deras ekonomiska tänkande. Lord Keynes biograf, historikern Robert Sidelsky, är också aktuell med boken *Keynes, mästarens återkomst*. Sidelsky har välförtjänt fått en stor läsekrets, men han är mindre stringent än Wapshott. Dessutom är han mest koncentrerad på keynesianerna, apostlarna som är mera rigida än sin mästare, och därför hamnar i underläge i striderna

läkarstationerna och därefter hanterar verksamheten med maximal vinstutdelning som främsta målsättning. Det har fört med sig aggressiv expansion och lockande erbjudanden till läkarkåren och annan vårdpersonal, vilket åderlätit den gemensamma vårdsektorn på kompetent personal med åtföljande personalbrist. Vi har i Finland kommit till en situation där den gemensamma vårdsektorn på grund av personalbrist måste köpa tjänster av de privata aktörerna till kostnader som är högre än om man själv utförde dem. De privata aktörerna har utnyttjat läkarbristen.

De medicinska fakulteterna utexaminerar nu år-

ligen 600 läkare, fler än någonsin tidigare. Det är möjligt att läkartjänsterna inom den gemensamma sektorn besätts, men det är också möjligt att den privata sektorn expanderar och med bättre löner och andra förmåner lockar till sig allt fler läkare. Det är i varje fall ohållbart att utbilda ännu fler läkare. Med nuvarande utbildningsvolym kommer vi att ha en läkare per etthundra invånare! Mycket större än så kan inte läkartätheten tillåtas bli. Det skulle bli alltför kostsamt för samhället.

FREDRIK ALMQVIST

Del 2/2 av artikeln ingår i nästa nummer.

mot monetaristerna, ledda av Hayeks efterföljare Milton Friedman. Wapshotts berättelse om Keynes och Hayek har vissa gemensamma drag med den dramatiserade historien om Mozart och Salieri. De stora ekonomernas livsmanuskript återspeglar föga av den rationalism som de i sina modeller av ekonomiskt beteende tillmäter människan.

* * *

John Maynard Keynes föddes 1883 i en akademisk familj och blev den främsta frukten av dess intellektuella traditioner. I Cambridge blev han medlem av den fördomsfria Bloomsburygruppen som rymde författare som Virginia Woolf, bildkonstnärer som Vanessa Bell och Roger Fry och inte minst moralfilosofen G.E. Moore, som starkt influerade Keynes. Det unga geniet studerade först matematik, men lockades av den anglosaxiska nationalekonomins fader Alfred Marshall över till dennes egen fakultet. Keynes blev så framgångsrik att hans tjänster togs i bruk av ledande politiker. Det fjärmade honom från hans intellektuella själsfränder, som i princip var emot etablissemangen. Lika upprörda var de över sin länge promiskuöst homosexuella väns äktenskap vid 35 års ålder med den nio år yngre ryska ballerinan Lydia Lopokova. De ville ha barn, men hon kunde inte få några. I sin brevväxling dokumenterade de ett intensivt kärleksliv.

Keynes splittrade sitt liv på många aktiviteter, spekulerade på börsen med både stora bakslag och framgångar. Han revolutionerade den ekonomiska teorin och politiken. Han ignorerade sin hälsa och kommenterade sin tränande kollega Arthur Pigou med sarkasmen "Här kommer en man som ruinerat sin hälsa med manlig idrott".

Lord Keynes dog ung, 1946 vid 62 års ålder, strax efter kriget när hans inflytande stod i zenit. Där skulle det hålla sig i 25 år efter hans död, en av de ekonomiskt mest framgångsrika perioderna i den industriella världen. År 1965 gjorde tidskriften *Time* honom till omslagspojke med titeln "årets man", nästan 20 år efter hans död.

* * *

Friedrich von Hayek föddes i nittonde seklets sista år i det kejserliga Wien, som son till patriotiska föräldrar. Fadern August kände sig misslyckad som

medicinare och kan ha flyttat över sina ambitioner på sonen. Denne var i motsats till Keynes inget skol-ljus, men blomstrade upp under sin officersskolning. Han älskade, i motsats till Frans G. Bengtsson, ekonomiska texter. Efter fronttjänst i eldlinjen avlade han snabbt en examen och fick genast en statstjänst. Efter en kort sejour i USA blev nationalekonomi hela hans liv och öde – han blev invecklad i en livslång lärostrid med Keynes. Medan Hayek var i New York gifte sig hans ungdomskärlek på grund av "missförstådda intentioner" med en annan. Tjugo år senare "blev hon fri" och Friedrich bad om skilsmässa från ett stabilt äktenskap med två barn. Men det blev strid, och han måste ta en tillfällig lärostol i Arkansas vars lagar tillät skilsmässan. "Jag hade fel", sade han senare, "men jag hade ett inre tvång att göra det". De personliga svårigheterna ledde för Hayek till en klinisk depression. Under svåra privatekonomiska omständigheter hamnade Hayek i Chicago, där han sådde fröet till Milton Friedmans revansch mot Keynes långt senare. Denna inleddes ungefär när Hayek fick sin *Ehrenrettung* 1974 med det så kallade Nobelpris som han själv kallade "absurt" i en disciplin som ekonomi. I tacktalet sade han att nationalekonomerna hade råddat till allting ("as a profession, we have made a mess of things"). Han gjorde också ett sista, bittert utfall mot Keynes och hans lärar.

* * *

Den kanske enda likheten mellan Keynes och Hayek, utöver deras intresse för nationalekonomi, var att de var nästan två meter långa. Keynes gick dock något framåtlutad, med händerna nonchalant i rockfickorna, medan Hayek var rak i ryggen och klädd som det förväntades av en germansk professor. Den ena var fåfäng, den andra äregirig, den ena moralfilosof, den andra inbitet och abstrakt teoretisk. Ändå lyckades de så småningom utveckla någon slags vänskap, så länge de inte talade om ekonomi.

Duons personliga upplevelser i ungdomen var också olika. Hayek var mitt inne i den galopperande inflationen efter första världskriget, då man för ett par skor som kostade tolv mark 1930 fick betala 32 biljoner tio år senare. Familjer som Hayeks förlorade sina ihopsparade förmögenheter. Han själv fick 200 löneförhöjningar under åtta månader.

För Keynes blev det stora traumat däremot den undersysselsättning som i början av 1920-talet drabbade Storbritannien. Han drevs av empati för de arbetslösa och indignation över ett system som lämnade över en miljon människor utan arbete, mer än 11,4 procent av arbetsstyrkan. Keynes blev övertygad om att staten borde göra något; stimulera ekonomin med att sänka räntan eller starta offentliga arbeten, som vägbyggen.

Det är förstås djärvt att bygga kausala samband mellan dylika upplevelser och invecklade vetenskapliga läror. Å andra sidan finns det sannolika skäl att misstänka att varje nationalekonom, förr eller senare, utvecklar en teori som rättfärdigar hans egen ideologi.

* * *

Redan utgångspunkten för ett fruktbart vetenskapligt åsiktsutbyte mellan den österrikiska skolan och den engelska neoklassiska ekonomin var dålig. Den förra kände till de brittiska lärorna, utan att nödvändigtvis omfatta dem. De senare hade språkliga barriärer och föga intresse för att förstå de kontinentala forskarna. Den unga och ambitiösa nya professorn i politisk ekonomi vid London School of Economics, Lionel Robbins, kunde dock tyska och hade studerat österrikarna. När han ville utmana Cambridge valde han Hayek som motståndare till Keynes.

Det som följde var den fejd som enligt Wapshott definierade den moderna ekonomiska vetenskapen. Den kyttade under tjugotalet, då Keynes med artiklar och böcker grundlade sina teorier, men slog ut i fullt krig när börskraschen 1929 och den påföljande Stora depressionen inbjöd till olika tolkningar och botemedel.

Debatten länder inte den ekonomiska vetenskapen eller dess utövare till heder. Den fördes i föredrag, tidskriftspolemik, böcker och personlig brevväxling, också mellan de två mästarnas anhängare. Den urartade i en tuppfäktnings i många ronder, helt ovärdig kombattanerna i en värld som hotades av eller redan befann sig i misär.

Det var Hayek som valde vapen i sin recension av Keynes *A Treatise on Money*, som Lionel Robbins hade beställt för London School of Economics tidskrift *Economica*. Det ohemula angreppet, fyllt av arrogans och sarkasm, retade Keynes att svara

med samma mynt, helt utanför regelverket för en anglosaxisk akademisk debatt.

Vi kan hoppa över de många slagen och gå över till vem som vann kriget: Keynes i och med sitt revolutionerande storverk *The General Theory of Employment, Interest and Money* 1936. Efter den teg Hayek och hans tystnad var talande. När han slutligen yttrade sig flydde han från sitt Waterloo till det ideologiska slagfältet, med den framgångsrika boken *The Road to Serfdom* 1944, mycket aktuell under hotet från totalitarismen.

Men kampen mellan teorierna var avgjord för en generation framåt. När Keynes dog 1946 blev han ett helgon, skrev Hayek, "medan jag gradvis blev bortglömd som ekonomist". När fejden pågick var han den ena av världens två ledande debatterande ekonomer, men: "Jag diskrediterade mig själv med att publicera *The Road to Serfdom* vilket totalt förändrade situationen".

Också Lionel Robbins kröp till Canossa, efter att först i boken *The Great Depression* ha stött Hayeks krav på att samhället måste gå igenom en skärseld för att återställa balansen. Han skrev: "Det kommer alltid att bereda mig djup ånger att jag, trots att jag handlade i god tro och med en stark känsla av socialt ansvar, motsatte mig en politik som skulle ha mildrat den tidens ekonomiska misär".

Men också keynesianismen nådde vägs ände. I spåren av Vietnamkriget, dollarns devalvering och frikoppling från guldets samt en fyrdubbling av oljepriserna i början av sjuttioalet uppstod den stagflation, kombination av inflation och arbetslöshet, som Keynes trodde vara omöjlig. Marknadsfundamentalismen och monetarismen inledde sin offensiv. Milton Friedman gav en nytolkning av den Stora depressionen: med en lämplig reglering av penningmängden tidigare hade uppgången börjat mycket snabbare än med Roosevelts av Keynes influerade New Deal. Här hjälpte inte motargumenten att "man kan inte skuffa med ett rep" eller "man kan inte öka i vikt med en längre svängrem".

Så kom hösten 2008, när korthuset föll ihop. Marknaden svek sina överstepräster. Den amerikanska centralbankens chef Alan Greenspan kom med sitt *mea culpa* 2009. Den ursprungliga orsaken till dagens kris återfinns i det intellektuella debaclet för huvudfrågan inom nationalekonomin: "Hela det

intellektuella byggnadsverket kollapsade förra sommaren”.

Sista kapitlet i kampen Keynes-Hayek är alltså inte ännu skrivet. Den som följer debatten kring dagens ekonomiska kris vet att klyftorna mellan teorierna är lika djupa som för 80 år sedan. Och de är långt ifrån enbart kyligt vetenskapliga.

Monetaristen Björn Wahlroos nästa bok heter *Marknader och demokrati. Uppbrott från majoritetens tyranni*. Titeln antyder att författaren i sin meningsfrände Hayeks efterföljd är på väg från vetenskapen in i ideologins dunkla skog.

* * *

Den fundamentala motsättningen mellan Keynes och Hayek var två uppfattningar om den fria marknaden. Hayek trodde att den skulle hitta sin egen jämvikt vid full sysselsättning, om den bara lämnades i fred. Keynes ansåg att staten borde kompensera bristande privata investeringar (på grund av en inbalans mellan sparande och investeringar) och starta en kumulativ tillväxt. Det matematiska beviset kom senare med den berömda multiplikatorn i ”General Theory”.

Hayek höll styvnackat fast vid att detta skulle leda till en förödande inflation. Keynes sade att den ökande efterfrågan skulle tillfredställas med den ökande produktionen och eliminera prisstegringen. Jo, men i de långa loppet blir det inflation, sade kritikerna. Detta mötte Keynes med sin mest kända ripost: ”I det långa loppet är vi alla döda”.

När Hayek retirerade till den ideologiska frontlinjen i *The Road to Serfdom* sade han i stället att statliga intrång i den privata sektorn skulle leda till planekonomi och slaveri. När det påpekades att de skandinaviska välfärdsländerna var långt ifrån totalitära genmålde Hayek att Sverige och Schweiz undgått världskriget och hänvisade till självmorden i Sverige och att ”standardkänslan att livet inte är riktigt värt att leva är mycket stark i Sverige”. Hans lärjunge Milton Friedman sekunderade med att det socialistiska England undgått totalitarism tack vare att det hade en ”aristokratisk struktur” och okorrumpierade tjänstemän.

* * *

Också i den mest rationella ekonomiska analys kan man hitta ideologiska undertoner. Hayeks lärare Ludwig von Mises var visserligen benhårt logisk när han kritiserade de socialistiska planekonomierna för att blunda för prismekanismen. Men ännu 80 år senare kunde en skofabrik i Estland tvingas leverera planer för sin produktion, priser och modeller för godkännande till Kreml och verkställande ett år senare. Ett absurt system som snabbt hade fällt Sovjetunionen om den inte som Hitlertyskland räddats av en i grunden keynesiansk krigsekonomi.

Hayeks beundran för priset som mekanism gick dock längre. Priset var marknadsekonomens språk. Genom att inte köpa en för dyr vara bad konsumenten den osålda produkten berätta för producenten: ”tillverka inte mera av mig eller sänk priset”. Och tvärtom om varan hade en hög efterfrågan. Detta språk såg Hayek som den fria individens mänskliga rättighet. Att beröva honom det var lika gravt som att frånta honom yttrandefriheten.

På det sättet tolkade Hayek den ekonomiska mekanismen nerifrån och upp. Det var tvärtemot Keynes metod att se priset påverkat också av totalt sparande och totala investeringar, alltså uppifrån och ned. De olika synsätten var oförenliga. En annan oenighet gällde användningen av statistik för att hitta aggregerade storheter, till exempel för den berömda formeln IS-LM (Investering Sparande / Likviditetspreferens Mängd pengar). Enligt Hayek kunde inga mätningar ersätta förståelsen, och ekonomin var *sowieso* för invecklad för att göras till matematik.

Långt senare skulle de olika synsätten få beteckningarna mikro- och makroekonomi.

* * *

Där ideologin går in går argumenten ut, och tvärtom. När socialismen var som framgångsrikast ville Hayek utropa ett liberalt Utopia, mer attraktivt för de intellektuella och den allmänna opinionen än de abstrakta teorierna. Tron på den fria marknaden fick kvasireligiösa drag, och Hayeks lärjunge Ralph Harris släppte rentav ur sig att marknadsmekanismen var skapad av Gud. Alla former av idealism skulle bara störa de rationella beslut baserade på egenintresse som ledde till allas gemensamma bästa. Det var själva olikheten mellan människor som garan-

terade framsteg och välfärd. Tillväxt var ett resultat av ojämlikhet och omöjlig utan den.

Mot detta ironiserade Keynes med att fråga om det var den fria konkurrensen som hade skapat människan. Han räknade upp vad han ansåg inte vara sant: att människan skulle ha en av naturen given frihet i sitt ekonomiska handlande, att världen vore så uppifrån styrd att det privata intresset alltid skulle kollidera med det allmänna, att ett upplyst egenintresse alltid arbetar för det allmänna bästa, att egenintresset allmänt taget skulle vara upplyst (tvärtom är separat agerande individer för okunniga eller svaga för att uppnå ens sina egna mål) och erfarenheten visar ingalunda att individer, när de bildar en social enhet, skulle vara mindre framsynta än när de agerar separat.

* * *

Den tjocka dimma som enligt Keynes låg mellan hans eget och Hayeks tänkande gällde alltså inte endast de ekonomiska teorierna. Båda trodde på och arbetade för marknadsekonomin, men på olika premisser. Dessa kan härledas ända tillbaka till nationalekonomins fäder Adam Smith och David Ricardo. Det var Smith som värtaligt och fortfarande njutbart i *Nationernas välstånd* argumenterade för egenintresset som drivkraften för ekonomiska framsteg, "den osynliga handen". Men hans efterföljare Ricardo påstod att de som förfogade över begränsade resurser skulle tillskansa sig ojämlika fördelar av sina obesuttna offer. Det är Ricardos efterföljare som fortfarande i dag hävdar att marknaden inte nödvändigtvis garanterar en rättvis och jämlik fördelning av inkomsterna.

George Orwell kunde i dag klassas som neoricardian. Trots att han var dokumenterat och övertygande antitotalitär kritiserade han Hayek enligt följande:

Problemet med konkurrens är att någon blir vinnare. Professor Hayek förnekar att fri kapitalism nödvändigtvis leder till monopol, men i praktiken har den gjort det, och eftersom en stor majoritet hellre skulle ha statsreglering än depressioner och arbetslöshet kommer utvecklingen mot kollektivism att fortsätta så länge den allmänna opinionen har något att säga till om.

* * *

Orwell pekar mera på depressionens politiska än ekonomiska konsekvenser, och spåren från trettio-talet förskräcker.

Ett gemensamt drag hos den stora förkrigstida konsumentboomen under 1920-talet och de fria marknadernas dominans i slutet av 1900-talet är markant ökade inkomstskillnader. I USA lade den tjugondedel av befolkningen som 1920 hade de högsta inkomsterna beslag på 20 procent av nationalinkomsten. Tio år senare hade de rikas andel av kakan vuxit till 33 procent. En liknande utveckling har skett under de senaste decennierna, främst i USA men också i andra industriländer. Miljonären Warren Buffet har sagt att "det har pågått ett klasskrig de senaste tjugo åren och min klass har vunnit det".

Från keynesiansk synpunkt leder stora inkomstskillnader till högre sparande, nästan oberoende av räntan. Men sparandet motsvaras inte nödvändigtvis av mera investeringar, det blir en likviditetskris med alltför mycket oanvända pengar, en jämviktsfälla på låg nivå. En liknande situation som det tidigare starkt växande Japan upplevt under de senaste tjugo åren. Företagen har inte investerat, och människor har inte köpt annat än kassaskåp att förvara sina pengar i. En sådan situation talar mot den berömda Says lag, enligt vilken produktionen alltid finner sin egen efterfrågan (eftersom investeringarna skapar de inkomster som behövs för att köpa produktionen). Likviditetspreferensen torpederar den österrikiska skolans ekonomiska lagar. Men som sagt, och som nyligen påpekats av Keynes efterföljare Paul Krugman: de politiska konsekvenserna av ojämlikhet och misär kan vara allvarligare än de ekonomiska. De närmaste åren blir en tid att överleva i för gamla demokratier, samtidigt som nya ser ut att födas.

PER-ERIK LÖNNFORS

Artikeln är tillägnad författarens lärare i nationalekonomi på 1950-talet, Nils Meinander, Gösta Mickwitz och Odal Stadius.

Nicholas Wapshott 2011: *Keynes Hayek. The Clash That Defined Modern Economics* W.W.

Norton & Company, New York, London.

Robert Skidelsky 2011: *Keynes – mästarens återkomst*. Övers. Björn Kumm, Karneval förlag.

Elisofons möte med Jean Sibelius – nationalism och jazz

Nej, mötet mellan de två amerikanska journalisterna, *LIFE*-fotografen Eliot Elisofon och radio mannen för The National Broadcasting Company (NBC) Bjorn Bjornson, med Jean Sibelius och hans dotter Katarina på Ainola den 9 oktober 1944 handlade inte i första hand om musik, även om det kan tyckas så vid läsningen av Elisofons rapport som mer eller mindre ordagrant, fast i förkortad form, spreds (i *Time Magazine*) över världen endast två veckor efter händelsen. Jag vill placera dialogen mellan Sibelius och Elisofon i ett bredare, politiskt sammanhang, som handlar om Sibelius roll som internationell opinionsbildare under krigs- och efterkrigsåren. Här en kort bakgrund till det.

De goda relationerna med USA, deras sympatier med det lilla demokratiska heroiska landet i öst som vi såg gestaltade i min tidigare essä om Elisofon (*Nya Argus* 5–6/2011) hade fått sig en allvarlig törn i och med det påbörjade samspelet med Hitler. Utrikesförvaltningen var bekymrad och beslöt sig i juni 1941 för att be om Sibelius hjälp, uppbackad som han var av den internationella ikonstatus han åtnjutit sedan länge. Sibelius, patrioten, var inte sen att rycka ut för att, som Erik Tavaststjerna uttrycker det, förmå amerikanerna ”förstå vår situation”. Hans glödande appell (12 juli 1941) till The Associated Press, då världens största nyhetsbyrå, löd så här:

1939 angrep bolsjevikerna mitt fosterland. Det upplysta amerikanska folket förstod då att vi inte kämpande enbart för vår frihet utan för hela den västerländska civilisationen, och vi fick värdefull hjälp.

Nu, då de barbariska horderna åter attackerar oss i ett försök att bolsjevisera Europa, är jag övertygad om att det frihetsälskande, intelligenta

amerikanska folket kommer att förstå att ett bolsjevistiskt Europa skulle innebära att friheten och kulturen utrotades på denna kontinent.

Uppropet publicerades i många amerikanska tidningar och fick ett brett gensvar. Textens politiska retorik är klassisk. I den eviga kampen mellan barbari och upplysning rumsterar ett osjälviskt ’jag’ (Finland), ett utvidgat sårbart ’vi’ (Europa) och ett ’ni’ (USA), en frihetens Gudinna och Välgörare. Upproret är kryptiskt, skickligt formulerat, vill jag påstå; det förlägger halva sanningen i ordlöshet som förväntas vara talande nog. ’Förståelsen’ som det vädjar om förutsätter ett provisoriskt anammande av en annan ofrihet (den tyska nationalsocialismen) som redskap att kuva den förment primära (bolsjevismen). Offentlig, prövande dåtida finsk krigshistoria i ett nötskal. Dock, försök förstå!, vädjar upp ropet. Ett upprop till en nyhetsbyrå 1941 som hade ansträngt sig att på några rader, och mera direkt, simulera denna komplexitet hade förblivit stumt och kontrapunktiskt. För säkerhets skull vill jag lägga till en sak. De som vill försäkra sig om Sibelius avvisande syn på nazism och judehat, utöver det som antyds i den här essän, kan förslagsvis konsultera hans dagbok (Dahlström).

Den gamle mannens mottagande av två av de allierades främsta ’nordiska’ journalister denna oktoberdag skall ses som ytterligare en patriotisk insats från hans sida, kanske viktigare nu än någonsin. Sedan sommaren 1944 hade USA:s och Finlands diplomatiska relationer varit brutna och skulle så förbli i ett år, till de flestas sorg. Den som organiserade mötet utanför Helsingfors var, hur märkligt det än kan låta, mannen bakom *Pekka Puupää*-filmerna, ’halvamerikanen’ Armas Lohikoski, som föddes

i en liten stad på den amerikanska nordvästkusten (Oregon) men flyttade till Finland med sina föräldrar på 1920-talet. Han var mycket lämplig.

Armas Lohikoski (1912–2005) var vid den här tiden anställd vid Rundradion och samtidigt sekreterare i den finsk-amerikanska föreningen. Dess ordförande var *Helsingin Sanomats* Eljas Erkko, som året innan hade startat föreningen. En förening som under två år tvingades släpa sig fram i tysk onåd. Det var ur dessa två positioner Lohikoskis uppdrag utformades. Han skulle ta emot det internationella pressmedieuppbådet (se *Nya Argus* 9/2011) och inkvartera dem på Kämp; han skulle bistå Björn Björnson med teknisk utrustning (utlånad av den finska radion) för korta tvåminuters transatlantiska sändningar under vistelsen vid fronten i norr som han deltog i; han organiserade och närvarade också vid träffen på Ainola. I sin självbiografi, *Mies Puupää-filmien takaa*, återgav han sin version av det som hände både i Rööytä och på Ainola. Därmed har jag haft tillgång till två berättelser eller versioner av Ainola-besöket. Vad hände, vad sades, hur kom ett av de mest globalt eftersökta fotografierna av en åldrande Sibelius till? Han var då 78 år. Lohikoski, trött på krigets elände, tyckte i alla händelser att det här två veckor långa medieuppdraget i republikens tjänst – där Ainola-besöket ingick – var det enda verkligt försvarbara han gjort i 'uniform'.

Lohikoski underhöll inledningsvis maestro med en anekdot om hur dirigenten Sergej Koussevitskij vid en konsert (1937) med Bostons symfoniorkester och Ylioppilaslaulajat (Studentkören) vinkade in sångarna för tidigt men att de, till hans stora beundran, inte lät sig förledas. "No kidding," kommenterade Elisofon. Det kören och orkestern framförde var Sibelius frihetstörstande politiska kantat från 1906, "Den befriade drottningen".

Sibelius visade sällskapet runt i huset och kontrade Lohikoski med att fråga om det frågesportprogram ("Herra X") som han ledde och som gick på radion den tiden. "Vem var han, denne Herra X?" "Otto Manninens son", avslöjade Armas. Därefter försköts uppmärksamheten till de två huvudpersonerna, Elisofon och Sibelius, och deras samarbete kring dels en kort intervju, dels fotograferingen. Kommunikation dem emellan försiggick på svenska. "I can not English," förklarade Sibelius. Hans

dotter Katarina, faderns "beskyddande agent" och "vakthund" (Elisofon), bistod med tolkning när det behövdes; Elisofon hade lärt sig lite svenska under sin tid i Stockholm och Björnson var uppenbarligen svenskspråkig. Sibelius fick inte den konjak i det större glas han bad sin dotter om (för sina skakande händers skull), men var ändå på gott humör, observerade amerikanen.

"Vad har du gett ut sedan kriget började," frågade Elisofon. Sibelius: "Inget har publicerats och jag talar inte om mitt pågående arbete." Inte en vink i någon riktning undslapp honom, om det gällde en dikt, en symfoni, klagade Elisofon. "Jag är min egen värsta kritiker," var Sibelius försök till förklaring. Elisofon fick ändå veta att Sibelius arbetade en trappa upp och medan han spatserade i omgivningen. Elisofons nästa fråga gällde vad som hänt med det otryckta manuskript av *Luonnotar* som försvann vid bombningarna av Leipzig. "Det är möjligt att det återfinns", var det korta svaret. De diskuterade Dmitrij Sjostakovitj antityska 7:e symfoni om belägringen av Leningrad, och Sibelius blev mer än entusiastisk. "Han är en stor talang och symfonin är av första klass". "Amerikanska kompositörer", fortsatte han som svar på en ny fråga, "utvecklar en egen stil som är mycket intressant genom sina möjligheter." Och om "*negro music*" var Sibelius respons i linje med gängse stereotypiska förhållnings- och uttryckssätt: "De ger allt var de har. De spelar med hjärtat."

Egentligen inte mycket till intervju. Tiden var kort och Elisofon ville ta de fotografier han kommit för. Han iakttog. Fotografiernas tonfall och struktur synliggörs även i hans språkliga efterhandskonstruktion av de två timmarna på Ainola. Han beskrev med en svepande kamerarörelse vägen fram till huset, den långsamma uppfarten, och lät ögat sorgfälligt läsa in rummen med sina olika artefakter. Det är i dessa yttre och inre miljöer fotografierna skulle ta organiskt fäste och det samlade porträttet av Sibelius ympas med sin särart:

Bilresan dit [Ainola] gick förbi många ängar och fin tallskog som fick ljus av björkarnas kadmiumblad. [...] Vi steg in i huset och gick igenom flera stora vardagsrum till vi nådde ett mindre av rummer som tycktes vara en utbyggnad av huset. Det fanns krängande fönster på tre sidor. Där fanns en

”Jag hade bett honom ta av sig sin ljusbruna alltför stora hamburghhatt och sina bruna läderhandskar. Han frös utan dem och jag tog snabbt två bilder.”

grupp ljusmålade fåtöljer runt ett lågt kaffebord och en väldig radio invid väggen. En stor krans och några lågre relief-tavlor av den finske skulptören [Wäinö] Aaltonen hängde på väggen.

Det var en sådan här man han såg vid första ögonkastet.

Sibelius stod i mitten av rummet för att ta emot oss. Jag slogs omedelbart av hans yttre. Hans stomme hängde mycket löst från det kraftfulla huvudet. Åldern hade överdrivit varje linje och bula på hans skalle så att den såg mycket överklig ut. När vi skakade hand såg han rakt in i ögonen på mig och jag kunde räkna till sex fåror mellan ögonbrynen. [...] Han var klädd i en ganska gammal dubbelknäppt blå *sargs*-kostym [*serge*], bar svarta skor och en vit stærkt skjorta åtminstone tre nummer för stor för hans skrynkliga hals. Han var ytterst animerad och log hela tiden.

Inne i huset tog han bilder av Sibelius med mild men bestämd koreografi: lyssnande på radion, rökande cigarr, spelande piano, och ute ett antal *snapshots* gående varligt på stigen mellan träden med käpp i handen, och slutligen det bästa av alla, sittande på en träbänk. Det visade sig att Sibelius var mycket

samarbetsvillig utom då fotografen bad honom slå sig ner vid pianot med fingrarna på tangenterna. Lohikoski kommenterar scenen så här:

Kampoihin Sibelius pani vasta, kun Eliot koetti saada hänet flyngelin ääreen sormet koskettimilla. (Sibelius protesterade först när Eliot försökte få honom att sätta sig vid flyngeln med fingrarna på tangenterna).

För, sade Sibelius mångtydigt, och Lohikoski kom ihåg: ”Det kan ge felaktiga illusioner.”

Kanske han ville säkerställa föreställningen (”illusionen”), som den romantiker han var, om att han svävade som en panoptisk faun med sin taktpinne ovanom eller bredvid de instrument som alstrade musiken?

Det dubbla fotografiet med ’Sibelius på bänken’ (se ovan), ett av Elisofons absoluta mästerverk genom alla tider, summerar syntetiskt de båda miljöerna jag talat om och deras relation till den nationella berättelse som dialogen utvecklade. Det omsluter en finländsk kod hackad fram ur urberget och slagorden i hans frihetsvädjan från 1941, men även en emotionell matris kring manlighet, sårbarhet och död, som

också den kan spåras i samma appell. Men först låter jag Elisofon berätta hur fotografiet blev till:

Jag bad honom sätta sig ner på en träbänk nära den nedre stenmuren av huset. Han satte sig och sträckte ut ena armen i en mycket gracil linje och vände profilen av huvudet mot kameran. Solen var nästan död och den kastade en fin upprepan- de skugga av hans profil mot väggen. Jag hade bett honom ta av sig sin ljusbruna alltför stora *homburghhatt* och sina bruna läderhandskar.

Han frös utan dem och jag tog snabbt två bilder.

Framför oss utspelades de två bilderna som vore de ett fragment/moment i en teater- eller filmscen med en åldrad man på en bänk och en regissör framför honom som ger direktiv, kort och koncist. För det är bråttom; det var kallt. Både den övergripande och lokala bakgrunden känner vi till i det här skedet. Bildernas förhistoria är förlagd där. Den aktuella bildkontexten med berget och bänken uppgår i det lugna, befriande geometriska samspelet mellan de avslappnade, nedåt pekande händerna och det böjda huvudet. Mannen satt inte där för ros skull, vet vi. Den *air* av pondus, värdighet, bestämdhet, tidlös- het, manlighet som bildens retorik – kring mannen på bänken vid blocket av gråsten – gestaltar, berättar den mytiska historien om det evigt tappra landet i öst. Ett land så homogent att till och med sten- murens skrovlighet sammanfaller med bulorna på åldringens skalle. Allt tycks hänga ihop.

Men så var det inte. För den "illusion", som Sibelius själv fruktade, är bildberättelsens egent- liga tema. På den andra bilden ser vi hur gestikens och blickinriktningens enhet från den förra bilden splittras. Högra handen pekar inåt, introvert, den vänstra är i otakt och lägger sig osäkert, tafatt sö- kande, i en annan position. Blicken letar efter nytt stadigt fäste, som om även den var vilsen. Lugnet från den förra sekvensen har bytts ut mot osäker- het. Nakenheten, vitheten, det blottade huvudet och de spröda händerna, med sina övergivna avhändade attribut, hatten, handskena och spatserkappen, kon- noterar sårbarhet, och det Elisofon i sina Sibelius- kommentarer med jämna mellanrum påminde om: åldrandets utpost, döden. Mannens snara död. Solen ("dead" som också betyder "avslutad"), fotografens assistent, var honom nätt och jämnt behjälplig, kan vi själva bevittna i bildprocessen, även den på väg

bortom horisonten. Skuggan på stenmuren höll på att överrösta sin huvudman. De två fotografierna är ett fotomontage i *ars moriende*, kunde man säga! Myten om den lille men starke mannen (Finland) hade en motröst som fanns i den 'egna' självbildens förmåga till förändring. Även om förändring är lik- tydlig med döden. Hoppet för nationell maskulinitet är döden – och lite jazz!

Även mötet på Ainola var över. Det förträffliga kaffet, allt enligt Elisofon, hade intagits. Han visste inte att paret fortlöpande fick paket från vänner i Sverige med kaffe och andra godsaker. Han hade överlämnat två Havanna-cigarrer, som han lyckats komma över i Helsingfors, till en stormförtjust Si- belius. Nu återstod bara en sak. Han: "Do you like jazz?" Den äldre: "Om jag ändå vore yngre".

Så här sammanfattade Lohikoski mötet. Jag har utvidgat sammanfattningen:

De två amerikanska journalisternas besök på Ai- nola fick förtjänt uppmärksamhet i Amerika och bidrog på sitt sätt till att utveckla *goodwill* för Finland, som olyckligtvis hade krigat på fel sida. Av det här skälet hade Sibelius tagit emot oss med insikten att på detta sätt kunna göra en in- sats för fosterlandet.

RAOUL J. GRANQVIST

Alla citat är översatta av artikelförfattaren.

Litteratur:

Dahlström, Fabian (red.) 2005: *Jean Sibelius dagbok 1909-1944*. Litteratursällskapet i Finland och Atlantis.

Elisofon, Eliot 1944: "Sibelius Revisited", *Time Magazine* 24 October 1944.¹

Elisofon, Eliot 1944: "Finland-October, 1944. Elisofon-LIFE." Harry Ransom Center, University of Texas at Austin i *Eliot Elisofon: An Inventory of His Papers at the Harry Ransom Hu- manities Research Center*, folder 6.10.

1 Rubriken med ordet "Revisited" syftar förmodligen på det besök som en amerikansk studentkör, Yale Glee Club, gjorde på Ainola i augusti 1939 (Sibelius var hedersdoktor vid Yale University). Sibelius popula- ritet i USA under den här tiden framgår också av den frekvens med vilken han omskrivs i *LIFE*: 23 längre nedslag bara under krigsåren 1939-1944.

Från jaget på scenen till jaget som fiktion

Ofusionerad prosa 2011 – del 2

Fredrik Hertzberg: När du (i del 1) talar om Tomas i Bo Carpelans *Blad ur höstens arkiv* och de föremål som töms på mening så fort Tomas inte finns, kommer jag att tänka på den irländske diktaren W. B. Yeats, som i sin dikt "Sailing to Byzantium" föreställer sig den åldrande människans enda räddning som en befrielse från kroppen till förmån för själen. "An aged man is but a paltry thing, / A tattered coat upon a stick, unless / Soul clap its hands and sing, and louder sing", och så vidare. Att människan likaledes blir ett föremål tömt på mening om hon inte kämpar emot – intellektuellt – till sista andetaget och ger sig själv mening. Men hon måste också lämna ungdomens sensuella landskap bakom sig; Yeats dikt inleds med en vision av detta sommarlandskap som är närmast paradisisk, med de unga i varandras armar, fåglar sjungande i träden, laxar i forsen och makrillstinna hav, med mera.

Iscensatt identitet

En sådan fullödlig och sorglös sensualism får man dock leta förgäves efter bland våra yngre finlands-svenska författare. **Sara Jungerstens** hjältinna Tove

Lohikoski, Armand 1993: "Tornion kaappaus" och "Jean Sibelius" i *Mies Puupää-filmien takaa*. Karisto Oy. 'Bild 2' ingår i boken med Lohikoskis egen tolkning: Sibelius letar efter sin plånbok!

Tavaststjerna, Erik 1997: *Sibelius*. "Åren 1920–1957". Redigerad av Gitte Henning. Söderströms förlag, s. 333-334.

Monopoli drömmer om att få beträda sin bana; en bana som kanske trots allt inte är hennes.

För Tove gäller det att bli. Framför allt vill hon bli sedd och älskad: titeln *Wannabe* ska inte uttydas enbart som självironisk moralism. Hon drömmer om att bli skådespelare, men får mest statistroller på Wasa teater, och hon drömmer om Alex med det vinnande namnet Alexander Segerstam, som "spelar playboyen Ricky i såpan 'Falska förhoppningar' som gått på Sveriges femma under flera säsonger".

Men Tove är inte någon Segerstam som kommer, ser och segrar. Eller hon kommer och ser, men så tvekar hon och hejdar sig. Hon ser kanske för mycket. I en signifikant passus heter det: "Tove hatade att improvisera. Det var precis det där med den spontana impulsen som hon inte behärskade." I en av bokens scener försöker hon hysteriskt bli upptäckt som jazzsångerska, men hon vågar inte ge sig hän åt den oplanerade, oberäknliga improvisationen.

Vad är det med spontanitet som är så gäckande, vad är det med självmedvetenhet som är så förrädisk? Det är som om Tove imiterade livet snarare än levde det, som om hon levde utifrån snarare än inifrån. Det är betecknande att hon är skicklig på att mejka sig och har full koll på vilket intryck hon gör – till en viss gräns, för sanningen tycks sippra fram i fogarna. Det är som om inträdesjuryn vid Teaterhögskolan i Helsingfors och Scenskolan i Stockholm reagerade just på detta, och därför visar tummen ner.

Wannabe tolkar den hårfina gränsen mellan att lyckas och inte lyckas, ger oss en röntgenbild av wannabens psykologiska landskap. Samtidigt är det en utvecklingsroman som ifrågasätter just dessa värderingar; så svåra att leva med, så svåra att leva

utan. Det slår en att här också finns ett metaplan; romanen tematiserar sin egen ängslighet för att vara alltför medvetet koncipierad för att lyckas. Det är den inte.

Jag använde *Wannabe* i en kurs i litteraturvetenskap, överlag gillade studenterna boken men reagerade på vissa saker som jag inte ens hade märkt: man störde sig på att den inte var förankrad i samtiden utan refererade till tio år gamla fenomen (särskilt musik); och det anmärktes på att Tove föreföll vara väl naiv för sin ålder. Överlag tror jag studenterna alltför väl kunde leva sig in i bokens negativa stämningar och försökte hitta sätt att distansera sig, att värja sig. Och det tycker jag paradoxalt nog snarast bekräftar hur rätt boken träffar tidens puls.

Marcus Prests *Pop* tycker jag också är en intressant bok som träffar tidens puls. Den är rentav intressantare än vad mottagandet ger vid handen, också om den genomgående fått positiva recensioner. Här tematiseras liksom i *Wannabe* den extrema kroppsfixeringen, fixeringen vid yta, men från ett manligt perspektiv. Vi kommer genast från början in i en manlig värld med hårdträning, Black Rebel Motorcycle Club och en rad som denna: "Jag släpper lös A3:ans 250 hästkrafter i en tjutande acceleration". En rad som man samtidigt kan ta på fullaste allvar och småle åt.

Prests debutroman är ett kollage av populärkulturella klichéer och en skildring av vilsenhet i dagens värld. "Hela livet är en kliché", konstaterar huvudpersonen i ett skede; det kunde ha varit bokens motto. Romanens 27-årige jagperson studerar ekonomi, bor ihop med Tina som läser esoterica, och umgås med gelikar, Erik, Alexander och Jimi, som sysslar med skumma affärer, amfetamin och heroin. Han odlar en extrem kroppsfixering och märkesfixering, tränar målmedvetet – löper exempelvis med en puls på 135 för att spara glykogen till kvällen, och gör subtila distinktioner mellan herrskjortor och drinakar. Vin är lite gammaldags och alltförmänskligt.

Pop är lite cyberpunk light, med inslag av *American Psycho*, *Fight Club*, deckare, sci-fi, pop- och rockfraser, *film noir*, dystopi, popkonst, retrofuturism. Människan är reducerad till fysiologi och biokemi; mottot, hämtat från filmen *Blade Runner*, är "Deckard is a replicant", och det är en viktig nyck-

el. Huvudpersonen är som en replikant av en replikant, en människa som lever som en robot; här finns en rädsla för det mänskliga, avspeglad i huvudpersonens rädsla för att kvinnorna, Tina och Eva, ska komma honom för nära.

Samtidigt som här finns en intrig är det hela en gestaltning av en manlig utopi; en dagdröm där den narcissistiska huvudpersonen själv utgör enda centrum och relationer betyder korta sexuella kontakter. Det är beskrivningen av relationerna och dryftandet av dem som är bokens största giv; flickvännen Tina och de tillfälliga kontakterna Eva och Susanna ger honom chanser till autentiska möten, försöker locka honom att fatta de nödvändiga val som gör oss till människor. Istället flyr han in i en artificiell värld.

Pop skildrar allt det som kan gå snett i våra livsdeal, men framställer det samtidigt som ambivalent; det snedas lockelse ställs i centrum. Jag tänker på Marinetti och hans futuristiska manifest; det moderna som det fartfyllda och farofyllda, energiska, maskulina, krigiska och misogyna. Det slår en att *Pop* försöker visa en fullt utvecklad version av något som i ett nyliberalt samhällsklimat förekommer mer utspätt; tendenser till detta, fröet om man så vill, finns överallt. Det är det som förefaller vara poängen med att beskriva det hela; det blir ett fundament för självreflektion. Frågan kvarstår om inte Prest hade kunnat dyka än djupare; fört upp flera trådar, spårat än fler kopplingar. Som det är nu står man aningen rådvill mitt i detta; hantverket är imponerande, men helheten förblir något av en broschyr, något av ett kompendium.

Yasmin Nyqvist: Jag uppfattar det som om både Jungersten och Prest i din läsning skildrar något likartat; den där ytan och det sociala spel som ständigt pågår, hur man kalkylerar och planerar för att sminka över varje tillstymmelse till tvekan, svaghet, rädsla. Och hur denna tematik verkar gå igen på en metanivå i bägge verken, också Prest har ju slipat sitt hantverk till en glansig broschyr på samma sätt som hans protagonist får sitt yttre att glänsa i nihilistisk perfektion.

Philip Teir beskriver en annan sorts karaktärer i sin novellsamling *Akta dig för att färdas alltför fort*. Här rör vi oss i Helsingforsmiljö. Novellerna hand-

lar om ett finlandssvenskt, ofta urbant, ofta manligt, vardagsliv. I en av novellerna, "Bliniveckor", åker protagonisten till simhallen med sin dotter lidandes av kraftig baksmälla och gör upprepade ansträngningar för att komma ihåg vad som hänt natten innan: "det enda du kom ihåg var att du vaknat klockan två på natten när din fru kom hem och väckte dig. Hon undrade varför det luktade spyor i badrummet". I en annan novell, "Vi hade ju kommit överens om att aldrig flytta till Esbo" har Juha en längre tid irriterat sig på att någon vid upprepade tillfällen har skråmat hans bil, och nu är han fast besluten att ta den skyldige på bar gärning. Han inleder med att med stor tillfredsställelse hänga upp en sarkastisk lapp i trapphuset där han meddelar att den person som rispat hans svarta Audi nästa gång ska få en handbroms uppkörd i anus.

Den inledande novellen, "Jörn Donner Appreciation Society", där nämnde kulturpersonlighet ofrivilligt får spela en av huvudrollerna, är underhållande i sin absurditet. Huvudkaraktären, en missförstådd radioarbetare som lämnat fältet efter att ha blivit nekad rätten att göra en radioserie av David Bowies album *Low* – ett program per sång – och hans beundrande förhållande till Henrik, den mystiske Jörn Donner-fanatikern han träffar på en universitetskurs i litteraturvetenskap – påminner mig om förra årets debutant Martin Högstrands roman *Skymningsland*. Också hans huvudkaraktär var en avhoppad radioarbetare som insett att arbetsplatsen inte kunde leva upp till hans visioner, det stadgade medelklasslivet med flickvännen känns tillfredställande men inte utmanande, och på en fest dyker det upp en tystlåten man i hans egen ålder, vars mysteriösa uppenbarelse och dunkla utsagor drar protagonisten till sig. Men medan Högstrand behandlade sina karaktärer med ett allvar så upphöjt att det blev löjeväckande, skriver Teir med en stor dos distansnerande ironi. Denna ironi präglar så gott som alla noveller.

Teir verkar vara särskilt intresserad av en viss sorts mansbild, kanske en bild av en generation: dessa smått patetiska män som börjar närma sig 40-årsstreck, men trots flickvännen eller fruar och barn ändå vill fortsätta leva ungarliv med porr-surfbande, öldrickande och allmänt drischande. De karaktärer Teir beskriver är den sortens personer som man kunde tillägna uppmaningen "get a life!".

För att hitta mening i tristessen går de till exempel med i Jörn Donner Appreciation Society eller satsar all sin energi på att få fast den jävel som skråmat deras bil. Man undrar om Teir ser dessa karaktärer som en variant av den moderna mannen vars existensrätt han vill försvara. Teirs män är utrustade med ett stort mått själviskhet och likaledes självömkan, de har drag av nördig mani och lever inlåsta i sin egen bubbla som stundom orsakar dem vissa kommunikationssvårigheter. De beskrivs med förståelse, men det humoristiskt-ironiska tonfallet är samtidigt så pregnant att distans upprättas och man har svårt att känna värme för karaktärerna även om de utan tvekan skulle förtjäna det.

De starkaste brännpunkterna finner jag däremot i ett par av de noveller som avviker från detta nörduniversum och som intar en mindre ironisk hållning: "Provdockorna" handlar om Sami och Matias som länge haft en skräddaraffär tillsammans i Helsingfors. Novellen utspelar sig under en gemensam resa till Katalonien där Matias, den driftigare av de två, plötsligt meddelar att han ämnar flytta till USA och överlåta affären på Samis ansvar. Teir fångar skickligt Samis inre sinnestillstånd under denna resa och skapar stämningar som samspelar både på det psykiska och det rumsliga planet.

Likaledes berörande är bokens avslutande novell "Flock", en hjärtnipande och vacker skildring av en lillebrors gränslösa kärlek och beundran för sin vilda tonårssyster och hur det känns när den idealbild man kan ha av ett storasyskon eller en förälder slås omkull när man får se dem i situationer som inte är ämnade för ens ögon.

I dessa noveller lyckas Teir komma sina karaktärers nakna hjälplöshet nära och får dem att bada i medkänsla och värme.

Uppbrott och återkomst, skam och sexualitet

Du talade i din recension av *Wannabe* i SvD (9.1.2012) om en pågående trend av "ung kvinnlig självvrannsakan", och visst är det en rätt träffande beskrivning av debutanterna Jolin Slotte och Julia Dahlberg. Bägges debutromaner kretsar kring protagonister som bearbetar saker i sitt förflutna, vilket uttrycks i form av ett känsloladdat förhållande till barndomens hembygd. Det är intressant att notera

denna fokusering på ett problematiskt förhållande till hemtrakten; liknande trådar har också kunnat urskiljas hos andra unga författare som debuterat under senare år, tänker inte minst på förra årets Jenny Björklund och Freja Rudels. Det handlar om unga protagonister som lämnar sina hem på landsbygden för studier i storstaden. Tematiken har antagligen sin grund i det självupplevda; de unga författarna delar sina karaktärers bakgrund och skapar historier med detta som botten. Jag kan som någon ur samma generation och med samma utflyttarbakgrund i någon mån identifiera mig med frågeställningarna; vad är det man lämnar bakom sig när man flyttar bort från sin hembygd, blir man lyckligare, går man på riktigt vidare eller skjuter man bara bort sin historia? Vad betyder det att ha rötter? För personer som växt upp i mera lantliga sammanhang, som protagonisterna hos Slotte och Dahlberg, handlar det ju dessutom om att bryta mot långa släkttraditioner, att svika färdernarvet och ge sig in i en för familjen otypisk och därför osäker framtid; en klass- och stadsresa. Som Sofia i Dahlbergs debutroman: "När man är enda barnet på ett hemman som gått i släktens ägo sedan Gustav Vasas dagar blir det lätt så. Man säljer inte bara ut och flyttar dit man har lust. Kommande generationer skulle stirra skitigt på en sedan". Trots det viktiga i att lyfta fram detta motiv, kan jag som läsare ur samma kulturella kontext ofta märka att det självbiografiska lyser igenom historien på ett sätt som får en att se författaren där bakom och på det sättet förtar något av den skönlitterära kvaliteten.

Gamlakarleby är skådeplatsen för **Jolin Slottes** *Fråga aldrig varför, tvivla aldrig mer*. Hit, tillbaka till sin hemstad, kommer jaget, ramberättelsens universitetsstuderande Silja, på besök en helg för att få klarhet i vad som håller på att ske med fadern. Modern har några år tidigare tragiskt avlidit i cancer. Besöket blir för Silja en resa bakåt i tiden, då tidigare okända detaljer om hennes familjebakgrund avslöjas. Samtidigt vävs en släkthistoria upp med betoning på kvinnorna i släkten, och Silja får stå som representant för den yngsta generationen. I tre parallellberättelser skildras gammelmormor Ruts, mormor Ingrid och mamma Agnetas historier.

Romanens titel drar inspiration ur den sekt som

skapades kring sömnpredikanten Maria Åkerblom som var aktiv i Österbotten på 1920-talet. Rut blir av Maria utvald att bli en del av de så kallade åkerblommarna, och lämnar sin familj som ung flicka för att åka land och rike runt tillsammans med Åkerbloms följe. Efter en tid blir hon dock förskjuten och återvänder nedbruten och förnedrad till sin familj, gifter sig med en våldsam man och väljer att leva ett konventionellt och hårt arbetande liv på gården, utan att någonsin nämna tiden med åkerblommarna igen, utom i ålderdomens tilltagande förvirring.

Maria Åkerblom spelar, trots marknadsföringen av boken, bara en biroll i romanen. Skildringen av Ruts tid med henne blir ändå betydelsefull med tanke på ett bärande tema i boken, nämligen längtan bort och rörelsen till och från hemmet på landsbygden. Väl tillbaka i Gamlakarleby blir Rut hånad för att hon trott på Maria Åkerbloms bedrägliga löften. Även om Rut inser att hon blivit lurad, kommer tiden med åkerblommarna för evigt att stå för en idealiserad potentiell flyktväg, en dröm om att komma bort från ett liv som sedermera gör henne bitter och desillusionerad.

Dottern Ingrid växer i sin tur upp till att bli hemmabunden, medan hennes yngre systrar Gretel och Elsa Maria flyr till Helsingfors för att studera, gå på biografer och umgås med konstnärer och författare. Ingrid dotter Agneta längtar också ut i världen och besöket hos Gretel och Elsa Maria i huvudstaden blir en milstolpe. Också Silja åker till Helsingfors för att studera, men blir tvungen att konfrontera sin historia och sin sorg efter modern då hon återvänder till de bekanta gatorna. Det blir inte bättre av att åka bort; vart man än flyttar bär man sin historia med sig och den väger lika tungt oberoende av var man befinner sig. Slotte har skrivit en stark roman om några kvinnors sökande efter lyckan och efter en väg att försonas med sitt förflutna.

I **Julia Dahlbergs** *Islossning* är det främst historien och berättelserna som står i centrum. Jaget studerar själv historia, liksom författaren, och knyter de större historiska skeendena till händelser på personplanet på den lilla ön Ängö ute i Borgå skärgård. Liksom hos Slotte handlar det om en intrig som existerar på flera plan; Sofias uppbrott och återkomst till Ängö sker i nutid, men samtidigt berättar hon historien

om den gamla ängögubben William och hans familj. William blir en slags ciceron för Sofias långpromenader i Ängös historia, men också en tvetydig älskare. Dahlberg är väl medveten om det konstruerade i historieskrivningen, att historia alltid är ett urval, och att den som berättar har makten att manipulera och vinkla. Denna metatråd dyker ständigt upp under berättelsens gång, både direkt och indirekt: "Medvetet gör jag berättelsen suddig. Kanske skyddar jag mig själv – kanske framhäver jag mig själv? Relationer försvinner in i källornas dunkel. Människor tiger, förvränger och missförstår". Man kunde säga att denna tanke om alla historiers opålitlighet implementeras i Sofias berättelse: hon är så medveten om eventuella manipulationsrisker, att hon sist och slutligen inte vågar säga just någonting, eller, kanske man kunde säga att hon säger allt men ingenting, då romanen är mångordig och berättandet formuleringsglatt. Förhållandet till gamlingen William förblir in i det sista antydd, saker sägs men tas lika snabbt tillbaka: "han var en vän", sedan "är det vänskap då jag kysser, då jag smeker?". Tankar om skam figurerar ständigt, och antyds vara en orsak till jagets studieflykt till Helsingfors, samtidigt kan Sofia utbrista: "Jag skäms inte alls. Borde jag göra det?" Tvetydigheterna frodas vilket gör det svårt för mig att ta Sofias och Williams förhållande på allvar. Däremot är det lättare att se Williams roll som Sofias nyckel till historien, och i *Islossning* verkar historieberättandet trots allt vara Dahlbergs främsta ärende och intresse.

Jag finner det intressant hur sexualiteten beskrivs både hos Slotte och Dahlberg; Pia Ingström tangerade detta i sin recension av *Islossning* i *HBL* (15.3.2011) och sade sig bli irriterad på det eviga kringtassandet kring sexualiteten, men frågade ändå om denna tendens kanske inte som sådan borde avfärdas endast som missriktade försök att föra in för genren obligatoriska element. Jag tampas likaledes med att få rätsida på Sofias och Siljas problematiska inställning till det sexuella, en inställning som åtminstone på ytan ger sig ut för att vara neutral och ointresserad, ett slags nödvändigt ont i samvaron med det andra könet. Sofias förhållande till Jan beskrivs lakoniskt:

Ölet (det var Jan) sa: "Jag tycker om dig – jag skulle gärna vilja lära känna dig lite bättre" och Kaffet som var jag, slog ner blicken och svarade någonting undvikande som jag inte längre kommer ihåg. Följande natt sov kaffet och ölet i varje fall i samma säng. Det var inte mycket mer med det. (s.65)

Siljas relation till Tomi är av en liknande karaktär: "Vi ligger med varandra i hans smala säng. Även om jag visste att det skulle hända, så förvånar det mig. Jag somnar med blicken fäst på Robert de Niro i Taxi Driver och tanken om att jag alltid tyckt att det egentligen är Jodie Fosters film." [sic]

Samtidigt som de sexuella beskrivningarna saknar det mesta av lusta, livsglädje och dynamik, upplever man som läsare ändå inte sexualiteten som frånvarande. Den är hela tiden med, pinsamt närvarande, nedtryckt under ytan, sublimerad och skamfylld, även om jaget gör sitt bästa för att inte låtsas om den. Det är en milsvid skillnad då man jämför med exempelvis Claes Anderssons *Otto* (se del 1 av denna översikt), som inte sticker under stol med att han är missnöjd med sin kropp och sin sexuella aktivitet på äldre dagar, men som ändå utan att knussa kastar fram allting i strålkastarljus, till allmänhetens beskådan. Hos Sofia och Silja anar man på samma sätt ett missnöje med den egna kroppen och därmed sexualiteten, ett trauma som kan ha sin orsak i mobbning och dåligt självförtroende, detta antyds finnas i bakgrunden, men berättarrösterna håller ändå käckt fast vid att de är självsäkra *drama queens* som inte bryr sig. Helhetsbilden blir märkligt motsägelsefull, en jagberättare som sysslar med självbedrägeri, men är det tänkt att läsaren ska se igenom detta bedrägeri eller inte?

FH: Ja, denna sexuella problematik är intressant. För mig återspeglar den också det att pojkar och flickor växer upp i olika världar och att det finns stora skillnader till exempel mellan manligt och kvinnligt begär. Det här är fortsättningsvis lite tabu – antingen vill man inte riktigt se eller beröra skillnaderna, eller så försöker man rationalisera bort dem. Och det är klart att mycket är kulturellt betingat: under 1960- och 1970-talen tonade man ju ner könsskillnader, något som på sätt och vis tematiseras (och individualiseras) i *Tusenblad* – den döende kvinnan

blir förtvivlad när hon inser att hon aldrig tillåtit sig vara vacker (för det var mammans uppgift). Sådan självstympning kanske var nödvändig och rentav viktig, men det slog ju sedan tillbaka och nu lever vi kanske i ett på vissa sätt mer konservativt klimat, som på andra sätt återigen är mer öppet och tillåtande.

Jag tycker flera av de romaner du nämner och till exempel *Wannabe* och *Pop* å andra sidan handlar om möjliga sätt att gå fel i dagens samhälle. Narcissismen hos protagonisterna i de två sistnämnda omvandlar den sexuella lusten till en narcissistisk lust – betecknande nog läser vi till exempel i *Pop*: ”Jag tar henne utsökt kraftfullt och mjukt på samma gång. Hon kommer nästan genast – det är okej – det går fort för mig också”. Denna ständigt vakande blick på det egna jaget, på den egna kroppen och den egna performansen hämmar utlevelsen av ett djupare begär som är inriktat på och lyhört för den andra. Det är det postmoderna predikamentet – genus som performans – det är begäret som perversion, en sorts självinstrumentalisering. Ingen kan leva helt ”utanför tiden”, men att vi kan bli medvetna om den, lära oss reflektera över oss själva och välja bort mycket av det; det är uttryckligen detta som *Wannabe* och *Pop* föresätter sig att hjälpa oss med.

YN: Ja, eller jag kan också tänka på beskrivningen av denna undflyende sexualitet som ett symptom på att man ser kvinnor och män som i grunden lika och kamrater och att eventuell attraktion därmed tigs ihjäl om den uppkommer, eller förväntas bli en bisak. *Pop* och *Wannabe* intar i den kontexten en helt motsatt position, de ställer sig på andra sidan skalan med sin extrema medvetenhet. Lustigt eftersom jag tycker att detta är precis vad man idag har att tampas med i samhället visavi det sexuella: det avsexualiserade, demokratiska, jämställda idealet som man förväntas leva efter och de hypersexualiserade diskurser som möter en i media, reklam, musik. En sorts ständig slitning.

FH: Jag ser dem som två sidor av samma sak: det hypersexualiserade är en sorts avsexualisering, den är ett sätt att samhälleligt kontrollera och administrera sexualiteten; det förbjudna, det oanständiga, flyttas än djupare in i sexualitetens bleka skrevor

och sexualiteten externaliseras till sport och kosmetik. Som i *Pop*, där libidot transformerats till egots narcissism.

Eller så dyker den upp som trauma, som i **Christel Sundqvists** *Om något skulle hända*. Här har vi en protagonist, Siri, som blivit utsatt för sexuella övergrepp av sin far Kantorn. Han är lite som en fantasi om Freuds ”Urvater”, en omnipotent, tyrannisk urkraft som kanske försonar sin skuld genom att rådbråka ”Drottningen”, orgeln i kyrkan. Han ter sig inte riktigt som en människa, mer som en monstruös symbol i en fantasi, också som en symbol för arvsynden, för att tala bokens eget språk.

Hur övergrepp leder till illamående och skapar mönster beskrivs skickligt och med en impressionistisk subtilitet. Musiken används som en tvetydig, suggestiv symbol för det mångfacetterade i det som förs vidare – från Kantorns orgel till dotterdottern Ediths piano. Via rytmiska repetitioner imiterar framställningen det ältande och det upprepnings tvång ett trauma medför. Just det estetiskt tilltalande framstår samtidigt som smått problematiskt, och läsaren får heller ingen ventil för sin tilltagande frustration, utan blir själv som den förlamade man Edith skriver om i sin dagbok. Mannen hade råkat ut för en bilolycka och varit totalförlamad i tjugotre år, då man efter test upptäckte att han trots allt var vid medvetande: ”Jag skrek hela tiden men ingen hörde, sa han.” Men är det kanske just det som är poängen, att läsaren ställs i en position som liknar ”diskhandskmammans”, Kantorns fru: vi bevittnar något utan att kunna förhindra att det sker, något som redan skett, därav också ironin i titeln ”Om något skulle hända”.

Sundqvist är skicklig på att skildra övergreppens följder för sexualiteten, som när Siri smeker den soande Ediths bröst – ”Jag vet. Det är fult och fel. Men jag kunde bara inte låta bli. [...] Jag kände hur handen klibbade av smuts. Men jag känner ingen annan kärlek än den kärleken”. Eller när hon beskriver Siris hysteriska rädsla för att lukta urin, och den prekära balansen mellan lust och olust i förhållande till den egna kroppen som hon upplever som smutsig. Sundqvist slår mig som en mycket djärv författare.

Ett helt annat slag av kvinnlig olust är förresten något som tematiseras också hos den betydligt äldre **Marianne Peltomaa**, i hennes fjärde deckarroman om Vera Gröhn, *Och jag skall avlägsna din slagg*. Men först något om handlingen: vi träffar paret Malin Hietala och Jouko Niva som nyss hemkomna från jobbet tillreder middag i allsköns ro i sin lägenhet i Helsingfors. Plötsligt bryter en explosiv brand ut som tillintetgör paret och deras hund samt en stor del av lösöret, allt utom deras dyrbara konst. Ett flertal personer har haft tillgång till lägenheten och kan med goda skäl misstänkas.

Samtidigt får Vera Gröhn, som leder utredningen, mystiska brev med bibelcitater. I jämn takt serveras vi nya pusselbitar och pusslet ter sig snart betydligt mer intrikat än vi först föreställt oss. För Peltomaa är deckargenren lite av en ram som erbjuder en legitim "titt bakom gardiner", för att citera Gunnar Björling. Liksom i de tidigare böckerna är relationerna det centrala, och här är alla relationer machiavelliska, de dikteras av misstänksamhet, svartsjuka, beräkning, habegär, egenlystna och makt.

Personernas privatliv ter sig likaledes lustlösa: inte heller Vera Gröhns liv är lustfyllt; hon tillbringar en natt med Aarno Metso, en brandman som hon hyser känslor för, men det enda hon kan tänka på när hon stiger upp ur hans säng är att undvika alla speglar för att hon inte längre är ung och vacker. Den enda lust som skymtar är när någon hugger tänderna i ett wienerbröd; men även ätandet blir något problematiskt, vilket tematiseras i tonårsflickan Jennas hetsätande.

Men om själva boken och dess kvalitet: Peltomaas styrka ligger inte på detaljplanet utan i större helheter, hon är de stora linjernas deckardrottning. Slarvigt och platt ibland, men hon har tre trumfkort på handen; det är först och främst riktigt trivsamt att följa med utredningen. Persongalleriet är något vittförgrenat men Peltomaa lyckas belysa åtminstone de centrala karaktärerna så att de väcker ens intresse, om inte alltid ens sympatier. Hon lyfts ju ofta fram som karaktärsskildrare; här blir det lite för mycket av det goda.

Miljöskildringen, sist och slutligen, är sparsam men riktigt hyfsad, den känns samtida. Men roma-

nen hade definitivt vunnit på en mera målmedveten redigering, där slagget avlägsnats och den dramatiska nerven gjorts mera koncis.

YN: Deckargenren verka ju ofta användas som ett svepskäl för att lyfta fram andra saker, person- och vardagsskildring som hos Peltomaa, men ofta också eminent samhällskritik, om man tänker på den dominerande falangen inom den nordiska deckaren med Henning Mankell, Stieg Larsson etc. **Johan Bargum** använder i sin roman *Seglats i september* också deckaren som förklädnad för att berätta en helt annan slags historia. Två män som har älskat samma kvinna beger sig ut på en höstseglats, som slutar med den ene mannens död. Varför och vem är skyldig? Det är grundintrigen i en roman vars röda tråd låter som tagen ur en kriminalare, men som vinner mark främst på grund av de känsligt skildrade vemodiga och sakrala stämningarna.

Berättarrösten är till en början Olofs, den överlevandes. Ställd inför polisförhör angående sin seglingspartners plötsliga död, berättar han mjukt och melankoliskt om bakgrunden till den gemensamma utflykten och redogör för den sista gången han såg den cancersjuka Harald vid liv. Elin, kvinnan de båda älskat, är den som intar berättelsens centrum tillsammans med kärleken till seglingen, som alla parter i detta triangeldrama delar. I den andra delen av boken får Harald muntur och berättar sin version av det skedda. Elin, föremålet för de två männens kärlek, talar dock aldrig själv, och även om vi stundvis får en inblick i hennes tankevärld, förblir hon ett mysterium.

Det går upp vind i storen, man rullar ut genuan, drar levangsvagnen midskepps och spänner stag, men seglingsvokabulären som romanen är kryddad med fungerar inte uteslutande för en oinsatt utan bidrar snarare till stämningen. Däremot är det den finlandssvenska överklassens helsingforsvardag som skildras och man hoppas Bargum är ironisk i sitt val av sina karaktärer som äger segelbåtar, träffas på Svenska Teatern och vid Stockmanns köttdisk och kallar Pellingebor för urinvånare ("men en skämtsamt liten felbetoning").

Bargum skapar trots det klämkäcka seglingstemat en absorberande stämning av undertryckt thrilleratmosfär och meditativ melankoli. Att lyssna till

de lugna och långsamma berättarrösterna är som att glida fram på havet i en stilla höstbris, och det är svårt att lägga ner boken. Seglandet i den vackra finlandssvenska skärgården framstår till att börja med som en slags *locus amoenus*, en idyll där harmoni och skönhet råder. På en sekund vänder dock dessa stämningar; under ytan lurar mörker. Vad detta mörker består i förblir dock oklart, vilket både irriterar och fascinerar; jag uppfattar Elin som en sorts käril för dessa stämningsskiftningar, karaktärsbeskrivningen av henne är suddig, hon utmanar i sin oklarhet. Det handlar om hennes religiositet, hennes kyrka: en scen där Olof ser henne be på knä i en aspdunge i Korpo skärgård, segelbåten som i hennes huvud skriker "Paenitet!", de återkommande mar-drömmarna om den ene mannens död. Suspensen som byggts upp i romanens första del planar ut i detta, men det hör kanske till romanens mystisk-religiösa karaktär: kanske inga rationella svar står att finna, kanske motiven är höljda i dunkel, liksom Elins gud.

Drömlandskap och fantasins arbetande

En annan av årets romaner som inte heller vill ge några klara svar är **Christian Brandts** *Vargen*, där man stiger in i en märkelig och surrealistisk värld. Någonstans arbetar protagonisten som vaktmästare på ett vattenreningsverk, i en glasbur sitter han dag och natt och iakttar grinden eller övervakningskamerans korniga fokusering av mörk och våt asfalt på vägen utanför. Men han är egentligen predestinerad för något annat, vilket uppdragas för honom då han möter Suttington, Vargen, denna svåridentifierbara, mystiska karaktär med "rovdjursögon" och kantiga kindknor. Suttington är den som upplyser jaget om att han är utvald, att man följt honom en längre tid och att stunden nu är inne att utföra den uppgift som planerats för honom. Och även om protagonisten är mållös till en början, är detta ändå inte helt oväntat. Han godtar accepterande sitt öde.

Vargen är inte en roman som man lätt får grepp om. Stämningen är ödesmättad och drömlig, miljöerna diffusa: var utspelar sig historien? Miljöskildringar förekommer ofta men de fungerar destabiliserande, och omgivningarna blir istället symboliska och stämningsskapande. Glasburen i vattenrenings-

verket och de i tysthet skummande reningsbassängerna långt nere under jorden; en slamrig Medelhavsstad med smala gränder och gamla kyrkor och fyrverkerier en sommarkväll, en resa ut till en vindpinad ö där en ensam fyr sträcker sig mot himlavalvet; det stora huset med sina invecklade maskinerier och trappor och skrymslen dit Suttington för protagonisten för att fullborda sin uppgift.

I en parallellberättelse med rubriken "Hon", berättas om en kvinna som hålls inlåst i en cell någonstans, och ibland förs med förbundna ögon till en sal där hon betraktas och våldtas. Detta är protagonistens utvalda drottning, och i en planerad offerritual i det märkliga huset ska dessa två förenas. Det går dock inte som tänkt.

Skildringen av de rituella och surrealistiskt högtidliga elementen i det mystiska huset är väldigt visuell och får mig att associera till filmer som *Eyes Wide Shut* och *The Shining*, medan stämningarna på det ödliga vattenreningsverket och i den dystra och tysta lägenheten för tankarna till *The Machinist*, en dystopi där tillvaron är överdragen av en grå hinna, förorsakad av långvarig sömnlöshet och leda. Många vägar lämnas öppna, få svar ges, man försöker kontinuerligt lista ut vad det handlar om, men märker snart att man tagit fel, precis som protagonisten när han redogör för "ett slags minne":

Det är länge sen och jag står framför en dörr som är låst. Hur vet jag inte, men jag vet att bakom den väntar allt jag längtat efter [...] Nå hur som helst ligger där nycklar överallt på marken, på grusgången, i dikesrenen och till och med längre bort in bland träden. Först upptäcker jag dem naturligtvis inte, men när jag fått syn på den första, hittar jag fler och fler. (s.40)

Ingen av dessa passar dock låset i dörren.

FH: Man kunde kanske säga att många vägar lämnas öppna och få svar ges också i **Robin Valtialas** andra roman, *Som katternas sätt att minnas*. Men här avsett som kritik. Du kanske har lekt samma lek som jag när jag var liten; vännerna satt vid matbordet och så gick man parvis till köket och lagade till alla möjliga konstigheter, som smörgås med ricinolja, leverpastej, diskmedel, socker och tabasco, som de andra sedan tvingades äta. Lite så tycks Valtialas kök se ut, han är en sorts självsvåldig kock med en

närmast oätlig soppa, men det värsta är att den levereras som om den var en stor delikatess.

I centrum står en kvinnlig författare, som flyr från sin förläggare och träffar på en katt i människostorlek med vilken hon flyger till ett land fullt av labyrinter. Upplägget för tankarna till *Kattresan*, till *Alice i Underlandet*, till Borges. Huvudpersonen har enligt sin terapeut en "besvikelserelation" till "den trygga vuxenvardagen". Ett sådant ord tycks utmärkande för Valtiala, som i sina bästa stunder levererar fantasifullt kärnfulla, minnesvärda uttryck och sentenser.

Som när huvudpersonens terapeut Anton undrar om hon vet vad det värsta är med att tro på spöken: "Det är att de inte finns. Att det är sant som de vuxna säger varje gång de tröstar en. Så just därför blir det så skrämmande när man verkligen ser dem." Här finns ett antal sådana guldkorn, men mestadels är Valtiala upptagen med att beskriva spöken som är rätt osynliga för läsaren; olika fantastiska labyrinter och det fiktiva folket Tallurs fiktiva skrivtecken.

Valtialas bok är en implicit kritik av den "lätt-smälta" litteraturen och en explicit hyllning till fantasin och dess komplexitet. Här formuleras rentav ett credo: "Att låta fantasins arbetande få uppta hela livet. Följa alla spår hur meningslösa de än kan verka. Spinna på som katternas sätt att minnas. Något annat liv är inte värt besväret."

Det låter vackert, men är uttryckligen meningslöst; som credot realiserar i boken blir det en kraftlöst reaktiv gest, som utmynnar i en sorts kuriös, excentrisk solipsism. Det finns en talande passus om en författares motiv: "Upplevelsen av hur roligt det är när man har någons fulla uppmärksamhet, inte när man berättar något som har hänt en, för det mesta som händer är trivialt."

Denna uppmärksamhet, kunde man säga, missbrukas av berättaren i Valtialas bok. Och det är kanske oväntat och bisarrt, men det är samtidigt missriktat. För på så sätt blir berättaren mindre absorberad i sin berättelse än i sig själv, och hela saken blir enbart en allegori över självupptagenhet, om också sublim i själva sitt misslyckande. Här finns inte heller samma försonliga humor som i hans tidi-

gare självbiografiska roman, *Långa barn ska spela gamla*.

YN: En besvikelserelation till vuxenvardagen kunde egentligen vara mottot för Simerick Slenders livshistoria, åtminstone om man får tro hans levnadstecknare, psykologen Eileen Anderson. Jag kan inte annat än bli barnsligt förtjust i den lilla pamfletten *Glossarium över förgätna fejder* som man kunde förbeställa på Söderströms i våras, signerad upphovskvinnan **Stella Parland**. I vår ges den ut officiellt. Det är frågan om en kritiskt kommenterad upplaga av en liten skrift som återfunnits "1952 på en loppmarknad i Viols-le-Fort under sulan i en stövel", enligt utgivarens förord. Vem som skrivit detta häfte har förblivit oklart "trots ansenliga ansträngningar från akademiskt håll". Det finns ändå en teori om att pamfletten är skriven av en viss Simerick Slender, baron som levde ett tragiskt liv under första halvan av 1900-talet, dock utan att lyckas bli indragen i de krig som härjade i Europa vid denna tid. Boken består till största delen av nämnda biografiska skiss över Slender, och avslutas med själva glossariet.

Parland fortsätter här på det sprudlande nonsensspår som dominerat hennes tidigare produktion, till exempel i barnböckerna *Smaskens damaskens* och *Gnatto Pakpak*. Nu är det inte språkleken och rimmandet som är i främsta rummet, även om känslan för språket genomlyser verket. *Glossarium* är ett kvasivetenskapligt verk som driver med den akademiska forskningen och med den överdrivna respekt som en biograf kan ha inför den biograferade. Att läsa pamfletten är mäktiga underhållande och retar ens skrattnerver; man får känslan av att den har skapats med stor glädje och iver inför det fantasifulla och oväntade.

FREDRIK HERTZBERG &
YASMIN NYQVIST

*Del 1 av prosaöversikten publicerades
i nummer 2–3/2012.*

Psykologin och den historiska förståelsen

– Juha Siltalas *Sisällissodan psykohistoria*

Varför ytterligare älta det mest utforskade ämnet i finländsk historieskrivning? Detta frågar sig historikern Juha Siltala i boken *Sisällissodan psykohistoria* (2009). Hans svar är däremot inte vad man kanske väntar sig av en historiker, det vill säga att forskningsinsatserna till trots kräver dessa komplexa händelser fortfarande mera traditionellt historikerarbete, ytterligare arkivforskning och nya frågeställningar, för att historisk förståelse skall nås. Nej, Siltalas svar är istället att ämnet måste ältas ännu en gång för att blottgöra de psykologiska mekanismer som styrde inbördeskrigets blodiga händelser. Vad förståelsen av inbördeskriget behöver är, enligt Siltala, en 'psykohistorisk syntes'. Bokens huvudsakliga anspråk är alltså att åstadkomma ett perspektivskifte som skall få oss att se inbördeskrigets historia i ett nytt ljus. Det är frågorna om hur detta perspektiv skall förstås som denna essä har i fokus. Vad innebär det att tillämpa psykologiska teorier på historiska fenomen?

Historiens yttre och inre sidor

Mitt första intryck då jag läser Siltala är den slående avsaknaden av psykologi. Största delen av monografins 621 sidor är mycket detaljerat men traditionellt historieskrivande om händelserna 1917–18 ur politiska, sociala och ekonomiska perspektiv. Siltala beskriver socio-ekonomiska bakgrundsfaktorer, centrala aktörer och de politiska grupperingarnas mål med hjälp av en rik ansamling källmaterial från strejkorganisationernas/revolutionsrådets och skyddskårernas verkställande organ, tidningspressen, riksdagens arkiv, partiernas dokument, centrala aktörers korrespondens, och mycket annat arkivma-

terial därtill. Han citerar materialet mycket flitigt då han nästan dag för dag går igenom händelserna kring de avgörande beslut som fattades 1917–18 och deras sociala och politiska omständigheter.

De centrala momenten är också de man skulle vänta sig av vilken historiker som helst: marsrevolutionen i Ryssland, livsmedelsfrågan, strejkerna, sociala reformkrav, spelet kring maktlagen, Bolsjevikernas revolution, ändringar i politiska styrkeförhållanden, frontbildningen mellan vita och röda, terrorn, segrarnas utrensning av oönskade politiska element, försöken att efter kriget försona den splittade nationen och så vidare. Den historiska undersökningen är även ett föredömligt noggrant hantverk som förhåller sig till den senaste historieforskningen inom fältet.

Det borde egentligen inte heller förvåna att även en psykohistorisk studie domineras av ett mer eller mindre konventionellt historiskt narrativ. Annars skulle det ju inte finnas några händelser och handlingar att psykologisera, för någon form av historisk förståelse förutsätts redan för varje psykologisk tolkning. Teoritillämpningen startar alltså med handlingar som vi redan begriper, bland annat genom att ha placerat dem i en historisk kontext, för det vore fullständigt oklart vad det skulle betyda att beskriva en händelse eller handling enbart utgående från någon sorts inre känslodynamik, som trots allt bara är tillgänglig genom sina yttre uttryck.

Siltala skulle knappast heller ha något att invända mot detta resonemang. Han säger själv, bokens riktiga arkivmaterial till trots, att källorna han använder redan är bekanta för experterna och att han snarare vilar på tidigare forskningsrön än gör anspråk på att vederlägga dem. Det här beror på att Siltalas un-

dersökning inte försöker skriva om inbördeskrigets historia som vi känner den, utan utforskar dess underliggande drivkrafter. Studien syftar till att "möjligast objektivt undersöka sinnets mekanismer och grupp beteendets principer" (s. 18). Det sägs aldrig i klartext exakt vilka sorts svar en sådan studie skall leverera. Men det torde inte vara någon överdrift att som historikern Juha Sihvola karaktärisera boken som en berättelse om "vad som förvandlade de lugna finländarna till blodtörstiga mördare" (*Helsingin Sanomat* 8.10.2009).

Siltalas anspråk hänger tätt samman med en rätt svårgripbar distinktion. Vi får syn på denna då Siltala resonerar kring hur studien förhåller sig till forskningen om inbördeskriget: "Kanske den goda kännedomen om de yttre fenomenen kan hjälpa oss att flytta fokus från detaljerna till mönstret för agerandet" (s. 17)¹. Studien inbegriper alltså en distinktion mellan händelsernas yttre och inre faktorer, och även om 'toimintakaava' är mångtydigt råder det ingen tvekan om att ordet hos Siltala kommer att syfta på (inre) psykologiska mekanismer. (s. 17–18, 21–23)

Denna indelning präglar undersökningen men ifrågasätts inte även om den onekligen är diffus. Enligt mig är distinktionens innebörd för Siltala ungefär följande: med inre skall förstås det i en handling eller händelse som inte beror på det som kallas yttre faktorer. Och med yttre menas här kulturella, sociala, ekonomiska, politiska, ideologiska, antropologiska faktorer, eller med andra ord allt i det mänskliga livet som genomgår historiska förändringsprocesser.

Tillgången till och analysen av det inre blir därmed rāmärket som avskiljer psykohistorikern från den konventionelle forskaren. Psykohistorikern förklarar genom att påvisa hur psykiska fakta, i form av laddade föreställningar, följer vissa allmänna principer som sedan, i avgörande stunder, styr personernas och gruppernas handlingar. Siltala menar också att det psykologiska, även om det rör sig om en inre dynamik, insnärjer hela det rationella politiska beslutsfattandet. Psykologin skall inte ses som en förklaring enbart till det vi skulle kalla irrationella handlingar (s. 21).

1 "Ehkäpä ulkoisten tapahtumien tuttuus auttaa siirtämään huomion ykstyiskohdista toimintakaavoihin"

Innan vi beger oss in på Siltalas studie i detalj finns ännu en avgörande fråga om metoden: vilken status vill Siltala tillskriva de psykohistoriska beskrivningar han ger av inbördeskrigets händelser? Här kunde man tänka sig två principiella alternativ, ett oproblematiskt och ett mera bekymmersamt. Det oproblematiske skulle vara att beskrivningarna är någon form av tolkningskonst inspirerad av olika moderna psykologiska teorier. I sådana fall vore psykohistorian främst en form av diskursanalys som, med hjälp av teorierna, låter oss identifiera och avtäckta dominerande mytologier och fantasier i den historiska kontexten. Beskrivningarna är då hermeneutiska redskap som är till för oss för att begripliggöra tillsynes ofattbara händelser. Dessvärre nöjer sig inte Siltala med en dylik status för psykohistorians beskrivningar, utan förfäktar mycket mera grandiosa och därmed bekymmersamma tankar om sin studie.

Siltala ser de psykohistoriska beskrivningarna som förklaringar till varför någon i det förflutna valde att handla som den gjorde. Denna idé blir uppenbar i och med att han relaterar psykohistorian till handlingsteori: "[Psykohistorian] kompletterar teorin om det rationella valet genom att fråga varför dessa människor förefaller, åtminstone i efterhand betraktat, ha agerat mot sina egna intressen, och varför de valde kortsiktiga fördelar framom sina långsiktigare mål" (s. 23). Det råder alltså inget tvivel om att Siltala verkligen ser de psykohistoriska beskrivningarna som förklaringar och inte enbart som möjliga tolkningsmodeller. Han formulerar det här också som att den psykohistoriska slutledningen ger en kausalroll till laddade föreställningar i det förflutna. Dessa är 'psykiska fakta' som "skapar och styr handlandet" ("toiminta tuottavia ja suuntavia", s. 22). Mina fortsatta reflektioner bygger på att jag tar dessa anspråk på allvar för att se vilken betydelse det får för den historiska undersökningen.

Den inre förklaringen

Enligt Siltala väntade sig ingen att det statiska läget i Finland våren 1917 snabbt skulle utvecklas till ett hatiskt och blodigt inbördeskrig. Historikerna har förstås ofta påpekat de (yttre) socio-politiska och ideologiska faktorerna som ledde till den snabba

utvecklingen: den tilltagande maktkampen mellan SDP och högerpartierna, den polariserande frontbildningen, den ömsesidiga propagandaspridningen, samt mycket reella och hotande framtidsscenario på bägge håll. För socialisterna var det rädslan att de erhållna socio-politiska reformerna efter marsrevolutionen skulle omintetgöras, medan borgarna främst fruktade en rysslandsinspirerad kommunistisk revolution. Listan på sociala och politiska faktorer som kan relateras både till krigsutbrottet och krigets blodighet kunde förstås göras mycket längre.

Relevansen av dessa faktorer går också Siltala med på, men han anser att varken dessa, eller ens några andra yttre faktorer, kan förklara det besinningslösa våld som bröt ut på bägge sidor. Var fanns kruttunnan och varifrån kom gnistan, frågar han sig (s. 21). För att förklara detta måste de yttre faktorerna kompletteras med psykiska fakta som, i enlighet med grupp-dynamiska mekanismer, kom att styra in aktörerna på det hatiska medborgarkrigets väg. För Siltala svarar dessa på vad som gjorde att de yttre omständigheterna började uppfattas som tvingande motiv till vettlöst våld (s. 225). Den här idén om en inre psykologisk värld verkar innefatta tanken att de psykologiska teorierna kan påvisa handlingarnas allmänna utlösare, eller den faktor som, efter att alla yttre omständigheter beaktats, gjorde att aktörerna handlade som de gjorde.

Det intressanta här är oklarheten om vad det egentligen är för sorts förklaring man söker om man letar i en 'inre värld'. Det är inte en förklaring i ordets vanliga bemärkelse som söks eftersom sådana redan diskvalificerats som yttre faktorer. Oklarheten i hur vi skall förstå en psykologisk teori som en förklaring till en handling i historien kan bildliggöras genom följande exempel:

En detektiv redogör inför en jury varför han anser att John Doe mördade sin hustru. Han påvisar först indirekta bevis som den blodiga kniven i Does byrålåda och det faktum att grannen såg honom springa ut från huset vid tiden för mordet. Vidare berättar han också att Doe, enligt bybornas vittnesmål, var en ökad spel- och alkoholmissbrukare. Detektiven visar också upp ett brev han hittat i Does skrivbordslåda; brevet är från hustrun till en annan man som uppenbarligen var hennes älskare. Hustrun

skriver att hon fått måttet rågat med Does fylleri och slutligen bestämt sig för skilsmässa. Hon berättar också till älskaren om sina planer att anmäla honom till socialmyndigheterna för att efter skilsmässan få omvårdnaden av de gemensamma barnen. Detektiven kallar också fram ett vittne som i lördags hört Doe sluddra om att han "hellre mördar henne än förlorar barnen" vid lokalpuben. Efter denna redogörelse frågar en jurymedlem följande: Allt du säger pekar verkligen på att Doe mördade henne. Men bortsett från indicierna, motiven och avsikterna, hur förklarar du att Doe drevs till att mörda henne?

Vi ställs här inför oklarheten om vad som kan räknas som en förklaring till en handling då vi redan diskvalificerat de saker vi under vanliga omständigheter skulle godkänna. Frågeställaren förbryllar oss eftersom vi inte fått veta vad exakt han är ute efter, vilket sorts svar han skulle godkänna. Vi vet bara att han inte längre är intresserad av flera 'vanliga' omständigheter som förklarar handlingen, lika lite som psykohistorikern är intresserad av flera yttre faktorer, i alla fall inte de vi normalt skulle ty oss till för att förklara det som hände. Oklarheten i jurymedlemmens fall är analoga till Siltalas psykoanalytiska tolkningar av inbördeskrigets händelser, förutsatt att vi verkligen skall förstå dem som förklaringar.

Alla måste förstås inte vara lika förbryllade inför frågan som jurymedlemmen ställde. Om jag till exempel vet att frågeställaren är ute efter ett svar i termer av en teori om psykets (inre) känslodynamik som han tänker sig förklarar varför människor i allmänhet drivs till att mörda varandra, så kommer jag att kunna ge honom ett svar. Men den frågan är inte mera riktad till den historiska kontexten och det är enbart i en formell bemärkelse den alls har med historia att göra. Frågan är då bara formellt historisk eftersom det är egalt för hur frågan besvaras om personen det gäller levde idag eller för hundra år sedan.

Det är därför mycket oklart vad en psykologisk teori kan bidra med ifall det fortfarande är historisk förståelse som vi söker. Det enda en psykologisk (läs: psykoanalytisk eftersom den utgör grunden för de flesta av Siltals teorier) kan påvisa är att människans allmänna drifter, som vi redan känner till, kommer att uppenbara sig i varje historisk händelse. Men även om vi helt och hållet skulle acceptera psykoanalysens teorier (inklusive dess vidareutvecklingar)

så förblir de ointressanta för en historiker. För den historiska förståelsen är inte intresserad av människans allmänna karaktäristik – må det vara allt från psykets drifter till kroppens behov av näringsämnen – utan hur just dessa människor vid denna tid och plats kom att tänka och handla på sina säregna sätt, det mänskliga livets allmänna betingelser till trots.²

Men även om hela projektet förefaller ahistoriskt så ställer Siltala onekligen just denna typ av frågor och besvarar dem också genom att använda olika psykologiska och beteendevetenskapliga teorier.

Historiens psykologiska analogier

Det finns skäl att påpeka att det inte är en enda teori som genomgående tillämpas i Siltalas bok. Snarare är det en bred flora av psykologiska teorier som från fall till fall appliceras på det historiska narrativet. I boken hittas bland annat Klaus Theweleits grupp-psykologi, Melanie Kleins paranoid-schizoida position, Lloyd DeMausees grupprocesssteori, Wilfred Bions internaliseringsteori och många fler därtill. De olika teorierna beskriver Siltala aldrig i detalj utan förklarar enbart kort teorins huvuddrag.

Tillämpningen startar med en historisk text, som riktar sig till en specifik fråga under inbördeskriget, vars uttryck förstås som indikationer på att psykologisk teori X kan tillämpas. (Det förblir däremot oklart om teorin appliceras enbart på skribenten eller samtiden i gemen, men den frågan får inte rum i denna essä.) Själva tillvägagångssättet för hur teorierna tillämpas är däremot genomgående det samma och inte särdeles komplicerat: källmaterialet närläses, speciellt de språkligt färgrika artiklarna i parternas språkrör som *Työmies* och *Uusi Suometar*. Långa textstycken citeras vari Siltala sedan med fetstil markerar ut ord som ter sig som överdrifter i förhållande till den av oss i efterhand gestaltade (val-) situationen. (s. 22, 142)

Överdrifter för vem, kan man ju då fråga sig om

man vill påpeka risken för ahistoriska förståelser av vad som räknas som överdrifter. Siltala själv avfärdar den här frågan genom att påpeka att vi kan skilja de psykologiska teoriernas historiska och kulturella karaktär från teorins vetenskapliga och universella påståenden. Bakom teorins kulturella slöja finns alltså en hård kärna av fakta. Siltala glömmar här att även ”kärnan” uppkommit i förhållande till de sorts frågor om människan som teorierna är svar på. Och vilka frågor vi ställer om människan uppvisar inte någon samstämmighet över tid och kultur, tvärtom. Men tillbaka till teoritillämpningen. Orden som markeras med fetstil tas som indikatorer på psykiska fakta (laddade föreställningar) som kan knytas till de olika teoriernas begrepp. Teoriernas begreppsapparat bestämmer därigenom vilka ord som blir intressanta, och med tanke på att teorierna ofta är inspirerade av psykoanalysen väljs till största del ord som knyter an till familjerelationer (mamma, pappa, barn, hemmet, osv.) eller som på något sätt kan relateras till den mycket öppna kategorin sexualitet (jungfru, kjol, köttet och så vidare).

Den centrala frågan blir efter detta vad det är vi har förstått genom tillämpningen, alltså vad bidraget från teoritillämpningen är. Eftersom tillämpningssättet genomgående är det samma, räcker det med ett konkret exempel för att illustrera frågorna och problemen som kommer att prägla varje enskild tillämpning.

Det valda exemplet är Siltalas användning av propagandatexternas uttrycksfulla språkliga bilder, som demoniserade den andre och talade om behovet av enhet inom den egna rörelsen inför det stundande inbördeskriget. Det första Siltala noterar är att skribenterna ofta uttrycker sig i termer av familjerelationer. Detta analyserar han sedan på ”gruppfantasnivå” genom att förstå de olika grupperingarna i analogi med personer: de röda är barnet och de vita är föräldern. Siltala visar sedan med utförliga citat hur svartmålandet av den andra gruppen följde familjerelationens logik: de röda uppfattades som uppstudsiga barn av de vita, och de vita hade enligt de röda svikit föräldrarnas sociala ansvar.

Ett illustrativt fall är då Siltala använder analogin för att förstå den skam som de samtida uttryckte över den nationella splittringen som inbördeskriget innebar, en skamkänsla som Siltala verkar förstå

2 Min bestämning av den historiska förståelsens intresse är i detta fall inspirerad av filosofen H. G. Gadamer. Se H. G. Gadamer, *The Problem of Historical Consciousness*, red. P. Rainbow & W. M. Sullivan *Interpretive Social Science: A Reader*, (London: University of California Press, 1979), s. 116.

som en överdrift som indikerar psykiska fakta i behov av analys. I *Uusi Suometar* 16.5.1918 förfasar sig en skribent över den nyfödda nationens politiska splittring och skammen som ligger däri inför västmakterna. Skribenten påpekar att i det land där en enskild grupp, parti eller klass driver egna intressen, skadar detta den gemensamma organismen som om de öppnat livsnerven och tömt ut det egna hjärteblodet (s. 242).

Som svar på detta frågar Siltala retoriskt om vätskans utflytande alltså var den värsta konsekvensen av att särintressena kommit fram? Sedan påpekas att enligt vissa psykologiska teorier är rädslan för att jaget skall rinna ut en central fantasi hos barn då kroppens gränser och öppningar berörs och skymfas. Barnet hatar då sig själv som om det gjort på sig, skriver Siltala. Den psykohistoriska analogin mellan jaget (individen, barnet) och det nationella jaget blir följande: Det imaginära enhetssubjektet (nationen) skymfades och sprack genom inbördeskriget. Likt barnet (det individuella jaget) gör det nationella jaget på sig och smutsen tränger in. Detta ska sedan på något sätt belysa den upplevda skammen i de andra nationernas sällskap som först förbryllade oss i den historiska texten.

Dylika analogier kan förstås göras, och Siltala gör dem i många olika former, men därefter återstår fortfarande frågan om vad analogin har lärt oss. Analogier används ju vanligen i klargörande syfte, exempelvis för att göra läsaren uppmärksam på liknande och betydelsefulla mönster hos två annars olika fenomen. Det här verkar också vara syftet för Siltala, nämligen att vi genom nämnda analogi skall förstå något mer om de samtidas skuldkänslor inför den nationella splittringen. Problemet är bara att bilden Siltala introducerar som analog är än mer förbryllande än de skamkänslor som uttrycks i den historiska texten. Skamkänslorna skribenten uttrycker är sin tur egentligen inte alls svåra att förstå om de, genom lite traditionell historisering, läses i det tidiga 1900-talets nationalistiska historiska kontext, en tid då så gott som hela eliten talade om nationen med samma darr på läppen som dagens politiker talar om demokratin. Hur vi, till skillnad från det historiska skamuttrycket, skall förstå den beskrivna fantasin om jaget som rinner ut är en bra mycket mera utmanande uppgift.

Känslorna i historien

Trots att jag förhållit mig kritiskt till tillämpningen av psykologiska teorier på inbördeskrigets historia vill jag inte påstå att Siltalas bok saknar förtjänster. Boken innehåller också ett gediget och noggrant utfört historiskt hantverk, och det är i detta hantverk som jag finner bokens styrka snarare än i tillämpningen av psykologiska teorier.

Siltala har ett mycket gott sinne för talande detaljer och gör fina iakttagelser av till synes oviktiga element som sedan kumulativt målar upp en eldfängd värld vari våldsutbrottet hela tiden lurade bakom nästa knut. Här tänker jag på hur Siltala lyfter fram de djupt antagonistiska attityderna mellan parterna som gjorde att varje detalj hos den andre kunde väcka irritation: vita som i ett ockuperat Helsingfors roade sig åt de stulna frackarnas dåliga passform på de röda trupperna och bitskt kallade dem för äppeltjuvar lekandes med de vuxnas attribut, som vapen och uniform. Och det bör betonas att dylika iakttagelser, som boken rikligt bjuder på, är resultatet av författarens öga för beskrivande detaljer och föregår tillämpningen av de psykologiska teorierna.

Jag påpekade indelningen mellan en inre psykologisk känslodynamik och en historisk yttre värld, såsom den kanske mest oklara och förvirrande delen av Siltalas studie. En dylik distinktion måste däremot inte prägla varje undersökning av känslornas roll i historien. Ett gott exempel är idéhistorikern Karin Johannisson som inte utgår från en sådan distinktion sin bok *Melankoliska rum* (2009), och i mitt tycke är det också tack vare det som hon kan ge oss en undersökning som utökar vår förståelse av känslornas historiska former både i det förflutna och i samtiden. Johannisson visar inte heller bara på känslornas distinkta historiska former, utan även hur erfarenheterna som våra känslor uttrycker är beroende av vårt tids- och platsspecifika väsen. ”Tiden är vårt hem”, som Johannisson skriver.

Psykohistorikern är däremot egentligen inte intresserad av känslorna i historien, utan istället av de psykologiska mekanismer som ligger bakom våra känslouttryck. Paradoxalt nog blir därför det som skulle vara psykohistorians huvudsakliga styrka, det vill säga dess anspråk på tillgång till det universella

Aaro Hellaakoskis kluvenhet och 1918

I år är det 120 år sedan Aaro Hellaakoskis död. Med anledning av detta publicerar Nya Argus två artiklar av Emelie Enckell om författaren. Den andra artikeln, om Hellaakoskis poesi och dess förhållande till inbördeskriget, ingår i nästa nummer av Nya Argus.

Den finska diktaren Aaro Hellaakoski (1893–1952) var en sällsynt mångsidig kulturpersonlighet: lärare i biologi och geografi, docent i geografi, kulturskribent och konstkännare. Han var också en språkets virtuos: utom poesi skrev han aforismer, essäer, noveller, en roman och vetenskapliga artiklar på geologins område. Dessutom var han aktiv som kritiker. Han kunde uppleva sin till synes avundsvärda mångsidighet som problematisk, som att splittras i olika personligheter. Detta är ett återkommande tema i hans skönlitterära produktion.

Detta är den första av två artiklar som anknyter till detta tema, med fokus på hur inbördeskriget och folkets splittring 1918 fick återklang i Hellaakoskis produktion, i vilken egna tidiga erfarenheter av förlust och besvikelse, vankelmod och kamp,

bakom våra alltför mänskliga uttryck, det som samtidigt riktar vår blick bort från det som främst intresserar oss i en historisk undersökning, nämligen människans föränderlighet över tid. Det ljus psykohistorian förmår kasta över historiska fenomen som inbördeskriget förefaller mig därför begränsas till de psykologiska teoriernas kliniska lyster.

JONAS AHL SKOG

Juha Siltala 2009: *Sisällissodan psykohistoria*.
Otava.

hat och ansvar, väcks till liv och bearbetas. Samtidigt vill jag visa hur självbiografisk Hellaakoskis produktion är, något som inte alltid uppfattats ens av hans beundrare. Hellaakoski använde – som så många andra diktare – det omedvetna, dess ”dolda skatter” och vulkanartade utbrott som källan kring vilken poesin fick blomma. Och som den överlevnadsstrategi detta är bäddades hans alster ofta in i en drastisk, humorfylld eller poetisk form.

Aaro Hellaakoski är mest känd som diktare, mindre kända är hans andra skönlitterära alster. Rafael Koskimies ägnar i sitt verk *Elävä kansalliskirjallisuus* (1949) stor uppmärksamhet åt Hellaakoskis banbrytande och individualistiska poesi men menar att romanförsöket *Suljettujen ovien takana* (”Bakom stängda dörrar”, 1923) inte nämnvärt bidrog till hans egenartade författarprofil.” Sett ur dagens perspektiv, med det vaknade intresset för Finlands inbördeskrig, är det synd om Hellaakoskis tidiga vittnesmål om krigets inflytande på den tidens intellektuella faller i glömska. Jag skall här visa hur han i romanen väver samman sina egna erfarenheter med tiden kring 1918.

Personliga erfarenheter av inbördeskriget

Efter studentexamen 1913 i Uleåborg valde Hellaakoski naturvetenskaperna medan de humanistiska intressena fick anpassas till fritiden. Han studerade i Helsingfors men vistades ofta i Tammerfors i ar-

betarstadsdelen Pispala, dit föräldrarna flyttat 1912. Dit skyndade han också när inbördeskriget bröt ut den 28 januari 1918. Hans försök att ansluta sig till skyddskåren misslyckades, och han blev tvungen att gömma sig i en källare i stadens centrum medan den vita truppen föll för de rödas kulor. Från ett fönster kunde han se det han först uppfattat som ett frihetskrig förvandlas till ett medborgarkrig. Att familjen hade borgerlig bakgrund och högre utbildning bidrog antagligen till att Hellaakoski fick känna av de rödas hat. Båda föräldrarna togs till fånga, men undkom tack vare en human polismästare.¹

Efter belägringen av Tammerfors (16.3–6.4) anslöt sig Hellaakoski till Uleåborgs skyddskår och kom småningom utan att ha deltagit i frontstriderna till Kotka, där han tjänade en tid som vakt vid ett fångläger. Uppskakad av eländet försökte han väcka uppmärksamhet kring förhållandena i lägret med ett brev till V.A. Koskeniemi. Men denne var naturligtvis lika hjälplös som han själv. I sin lilla memoarbok *Runon historia* ("Diktens historia") nämner Hellaakoski att han 1917 blivit vän med den beundrade poeten Juhani Siljo, som sårades i strid med de röda, och att han hann besöka Siljo några gånger på sjukhuset i Tammerfors innan denne dog den 6 maj, bara 30 år gammal. Meddelandet om Siljos död fick han sent i maj.

Om sig själv skriver Hellaakoski att "medborgarkrigets blodiga skede [...] kanske hade upprört hans unga sinne alltför mycket", om han inte efter krigsslutet hade gett sig i kast med studierna och kandidatexamen. Till en början hade han sympatiserat med socialisterna men "anarkosocialismen [ordet användes av det finska arbetarbladet *Työmies*] blev en lika bitter besvikelse som den vita terrorn efter kriget".

Bakom stängda dörrar

Romanen *Suljettujen ovien takana* beskriver jag kort i min bok *Över språkets gränser – en presentation av diktaren Aaro Hellaakoski* (2008) som "en intensiv hyllning till det nordliga vinterlandskapet, där en orädd skidlöpare gör sin sista, delvis hallu-

cinatoriska färd". Så trängde jag bort intrycket av denna dystra historia, som kulminerar i den stora katastrofen och brodermord. Men jag är inte ensam om denna "glömska". I en artikel om Hellaakoskis skönlitterära prosa i *Helsingin Sanomat* 19.11.1977 konstaterar Timo Tiusanen att både Hellaakoskis roman och novellsamling i stort sett redan fallit i glömska. Som nämnts hade Rafael Koskimies redan 1949 avfärdat romanen med ett kort omnämnande, samtidigt som han ägnar F.E. Sillanpääs *Hurskas kurjuus* (*Det fromma eländet*, 1919), Jarl Hemmers *En man och hans samvete* (1931) och Toivo Pekkanens *Tehtaan varjossa* (*I fabriken skugga*, 1932) stor uppmärksamhet. I *Suomen kirjallisuuden historia* (1981) skriver Kai Laitinen om diktaren Hellaakoski utan att hänvisa till inflytandet från 1918. Finska Wikipedia nämner i sin beskrivning av inbördeskriget endast *Hurskas kurjuus* och *En man och hans samvete* vid sidan av senare skönlitteratur med detta motiv.

Unto Kupiainen, Hellaakoskis biograf, behandlar romanen ingående på ett par sidor. Han ser den som en utvecklingsroman men kallar den en bagatell, konstnärligt svag och alltför ensidigt "vit" i jämförelse med Hellaakoskis lyrik från samma tid.² Det är möjligt att det starkt personliga i romanen inte når över tröskeln till det allmängiltiga på samma sätt som de ovan nämnda andra romanerna, men jag kan varken se den som ensidigt vit eller ointressant. Efter en omläsning av romanen skulle jag definiera den som en (mycket personlig, expressiv) idéroman om karaktärsdanande besvikelser förknippade med inbördeskriget och kärleken.

Huvudpersonen i romanen heter Pekka, liksom en älskad docka i Hellaakoskis barndom. Pekka är maskiningenjör, men hans livsfilosofi liknar den unge geologens, Hellaakoskis alter ego, i novellen "Tuomas väckelse".³ Gemensamma självbiografiska drag är Pekkas och Tuomas "forskarinstinkt" och ett panteistiskt ifrågasättande av människans tro på sitt herravälde över materien. Här har vi att göra med Tomas tvivlaren. Romanen inleds med att Pekka är

1 Unto Kupiainen 1953: Aaro Hellaakoski. *Ihminen ja ru-noilija* ("A.H. Människan och diktaren")

2 Kupiainen, s. 170–173.

3 Översatt till svenska av Emelie Enckell i *Över språkets gränser*.

ute och skidar. Han stannar upp och ser sig omkring, som nyss uppvaknad ur en dröm. För första gången på länge uttalar Pekka ordet *vacker* – och förundrar sig över dess mystiska klang. Man kan ana ett uppvaknande ur mardrömmen 1918. En stund senare omkommer Pekka efter ett dumdristigt hopp på skidor ut över ett mindre stup.

Här tar hallucinationerna och tillbakablickarna vid. Sviken och hemlös i sitt behov av kärlek hittar Pekka ett räddande halmstrå i den idévärld som han "förtvivlat och kompromisslöst" hänger sig åt. På den socialistiska ungdomsavdelningens begäran håller han ett brinnande tal men får en kalldusch av distriktssekreterarens retorik. Pekka ger svar på tal: "Jag vill inte sprida hat och om min lära inte duger så får det vara." I nästa scen har Pekka fått studentmössan och blir av en okänd man bjuden till en fin restaurang (mängden speglar leder tankarna till Operakällaren eller Kämp i Helsingfors). Han känner snart igen sin pappa, som modern tidigt förskjutit som svar på otrohet. Modern, som fått en son till vid sidan av äktenskapet, har Pekka inte heller haft någon kontakt med.

Detta är utgångspunkten för romanen. Första världskriget härjar, men Pekka konstaterar att man vänjer sig vid allt, även vid kriget. Och mer än så: "Igen har vi börjat drömma om något, som det viskas om. – Individerna är alltid i någon mån självisk, men nationen är enbart självisk." Så följer en raljerande utläggning om hur det i varje hem finns kartor där fronten skjutits fram för att skapa en bild av ett starkt Finland. "På det sättet får en rörelse sin början, som drar unga män till den tyska krigsskolan. Även om Tyskland idag skulle falla, skulle Finlands folk ännu i tio år leva med föreställningen om fronten där den varit längst i öster (+ ett par mil!); först därefter skulle man med en suck vakna upp: ända där var vi. – Vi! småler Pekka", ironiskt, får man förmoda.

Ingenjören Pekka, nu också familjefar, har fått en chefspost på en fabrik vid Jyrkänkoski (Tammerfors) som ockuperats av de röda. Efter de vitas seger drar han till fabriken med sina soldater, men är rädd. Inom sig svär han över sin lott och sin pistol vågar han inte ladda. Det är lättare att stå till svars än att vara domare, resonerar Pekka och tillägger:

"till råga på allt över sina enda släktingar". Bland dem som gömmer sig i fabriken finns hans mamma och halvbror.

Paniskt beslutsam går Pekka mot sitt värv under ett förvirrat tankeflöde: "Finns här någon plats för ömkan? Verkligen inte. Lika absolut som bandet mellan släktingar kan vara, lika absolut är det hat som kan uppstå ur släktskap." Så begår Pekka brodermordet, efter att halvbroderns kula träffat honom i armbågen. Den uppskakade modern håller gråtande om sin yngre son men flyger snart upp i raseri: "Du satans slaktare – Pekka!" Pekka förmår inte lyfta sitt vapen. Modern skjuter honom i bröstet varefter en av Pekkas soldater skjuter henne.

Pekka vaknar upp på sjukhus. Han tycker sig ha rent samvete. De döda har det ju bättre än han har det nu. "Vad har jag att leva för efter detta?" Och i sitt andliga förfall upprepar Pekka sin fars äktenskapsbrott – med sin första kärlek. Hans fru förskjuter honom men faller till föga inför Pekkas nöd och ånger och ett nytt liv kan börja. Tills skidåkarens korta stund av lycka får sitt drastiska slut.

Detta är i korthet den del av romanen som beskriver huvudpersonens förhållande till föräldrarna och inbördeskriget. I de biografiska källorna finner vi analogier till frånvarande fäder. Aaros mor Aina Maria var född utom äktenskap, men man kände till, kanske inte utan en viss bitterhet, att fadern var den framgångsrike köpmannen Johan Montin från Brahestad.⁴ Förhållandet mellan Aaro och hans far Antti Rieti var spänt ända tills de fann varandra som geologer. Under Aaros skoltid var fadern upptagen med sin doktorsavhandling som blev färdig 1912, samma år som familjen flyttade till Tammerfors. Aaro stannade hos sin gudmor i Uleåborg, där han ville avsluta sin av motgångar fyllda skolgång som privatist, och man kan anta att den erkänsla Antti Rieti – liksom Pekkas far – visade sin son efter studentexamen 1913 betydde mycket för Aaro. I den rättfframma men samtidigt varma dikten till fadern,

4 Aina Maria förefaller dock ha haft kontakt med sin halvsyster, vars dotter, kritikern Anna-Maria Tallgren, brukade betona släktskapet och kallade kusinen Aaro sin bror (Källa: Katri och Eero Hellaakoski, SKS brevsamling).

Aaro Hellaakoskis gravmonument på Sandudds begravningsplats i Helsingfors.

”Muuan isä” (”En far”, i *Jääpeili*, 1928) skriver Hellaakoski:

[...]

När två är hårdnackade
går det alltid så!

[...]

Ja, far, omedvetet
lärde du din son
känna sitt blods förbannelse.
Medvetet bidrog du
till ett: ärlighet.

[...]

Aaros mor stod honom nära och motsvarar till ingen del romanfiguren. Om den blodiga familjeuppgörelsen i romanen skriver han i *Runon historia*: ”Jag tror att moder Finland finns med i den omänskliga moderns skepnad. Bröderna som skjuter varandra kan lika väl ha rasat under någons revben [”*jonkun rintaluun sisäpuolella*”] som någonstans vid sidan om.”

”Under någons revben” förefaller ge en viktig fingervisning om något självupplevt. Här kan ytterligare några fakta ur Hellaakoskis barndom vara på sin plats. Arton månader gammal fick han en bror, Niilo Antti, som dog drygt tre månader senare. Aaro var född med harläpp, i sig kanske uppfattad som en kluvenhetens stämpel, och fadern lär ha uttryckt sin sorg bland annat genom att säga något i stil med att den välskapta dog och

kvar blev den som såg ut som en liten jävel (*pirunpenikka*). Modern, som naturligtvis också drabbades, lär ha suckat att ”inte kan ju någon annan än jag någonsin älska den här”.⁵ När dessa sorgkantade repliker kan ha nått Aaros öron är oklart men de skuldkänslor han fick bära för broderns död följer honom som en skugga livet ut. Kanske sorgen också till en del förklarar faderns häftighet mot Aaro. Vad Aaro kan ha upplevt kan vi inte veta, men till sorgeprocessen torde höra en identifikation med den döde, en önskan blandad med avund om att få inta

⁵ Informationen har jag fått av Katri och Eero Hellaakoski.

dennes plats, en känsla av otillräcklighet och ett hat mot den lille som tagit hans plats och förhärligats i föräldrarnas hjärtan.

Av biografen Unto Kupiainen får vi veta att Aaro var rasande vild och att han, retad i skolan för sin harläpp, lärde sig slåss. Till Aaros hobbies hörde senare brottning, som han tränade med sin vän Aku Korhonen (senare skådespelare). Kanske han i vännen hittade en ställföreträdande part som broderliga duster kunde utkämpas med.

Väckte inbördeskriget 1918 på nytt Aaro Hellaakoskis skuldkänslor för sin egen svartsjuka på brodern Niilo Antti och för dennes tidiga död? En vers till modern, odaterad men skriven med vuxen handstil, troligen under studietiden före giftermålet 1924, vittnar om starka, namnlösa skuldkänslor hos honom, ”pojkslyngeln”. Uppenbart är att diktaren i sin skönlitterära produktion överför händelserna 1918 till ett mycket personligt plan. Den stiliserade romanfiguren Pekka ansluter sig till skyddskåren i enlighet med sin sociala ställning, men Pekkas hat riktas mot dem som sårat hans barndoms grundtrygghet snarare än mot en arbetarklass. Samtidigt inser Pekka hur illa hans hat gör honom själv.

Efter att ha bekantat mig med senare litteraturvetares njugga syn på Hellaakoskis roman blev jag överraskad av hur positiva de samtida recensionerna var, fastän bara två till antalet. R[afael] F[orsman] (*Uusi Suomi* 4.11.1923) inleder med att berömma Hellaakoskis tidigare poesi och uttrycker sin förvåning över att en skald försöker sig på prosa. Men han är imponerad och menar att romanen väcker stora förhoppningar. Han tycker den är fri från tendens och beskriver mången finnes erfarenhet under början av seklet: ”det samhälleliga uppvaknandet under generalstrejken, världskriget, jägarrörelsen, det röda upproret och frihetskriget”. Den enda anmärkning han till sist gör mot romanen är att dess innehåll och rytm inte tillfredsställer en episk genre. Kanske tänker han på Sillanpää, som med sin episka roman *Hurskas kurjuus* ville beskriva bakgrunden till de rödas uppror. Den jämförelsen gör också signaturen J.K. (*Vaasa* 11.12.1923) i sin oreserverat positiva recension:

Juhani Toivola är sist och slutligen bara ett enkelt ’fromt elände’, Pekka Suojanen blev en kulturmänniska med mångbottnade sympatier och antipatier, skiftande självstillstånd och förhoppningar, en människa som hade sina upp- och nedgångar.

Detta citat om Pekka Suojanen är kanske det mesta som sagts om det självbiografiska i romanen. Men som sagt, endast två recensioner. Hellaakoskis följande prosaförsök var en novellsamling vid namn *Iloinen yllätys* (1927), också den är i hög grad självbiografisk. Liksom poesin. Hellaakoski hör till skaran författare som av inre tvång, likt en överlevnadsstrategi, öste ur sin egen erfarenhet. Han föddes i en tid av radikal förändring, landet strävade till självständighet och den tekniska utvecklingen var omvälvande. Inbördeskriget blev en chock och en besvikelse med vittgående konsekvenser för den generation unga, som strax innan sett en ljus framtid framför sig. Eller som Olof Enckell (min far) tio år efter 1918 skriver i *Quosegos* ”provalbum” i artikeln ”Under Damoklessvärdet”:

Jag vet icke om man i allmänhet har klart för sig huru svår situationen var för de intellektuellt intresserade bland dem som voro omkring de aderton efter 1918. [...]

[...] Man gav tusan i patriotiska, nationella eller sociala problem, tusan i alla patentrörelser av oviktiga spörsmål; här gällde blott det enda nödvändiga: att personligen finna sig tillrätta i tillvarons obegriplighet.

Dikt och konst fingo utlösa grubblen.

EMELIE ENCKELL

Alla citat är översatta av artikelförfattaren.

Aaro Hellaakoski 1964: *Runon historia* (”Diktens historia”), med företal av Kaarlo Marjanen, WSOY: Borgå

Rafael Koskimies 1949: *Elävä kansalliskirjallisuus* (”Levande nationallitteratur”) del III, Otava: Helsingfors

Baciller odlas på nyöppnade Amos

Om *Advent*, som tillsammans med *Brott och brott* alias *Rus* vid årsskiftet 1898–99 utkom av trycket under samlingsnamnet *Vid högre rätt*, har Oscar Levertin (i *Svensk litteratur I*, 1917) inte funnit mycket positivt att säga. *Advent* ”hör, synes det mig, till det mest motbjudande Strindberg någonsin skrivit.” Hvarför? kan man fråga sig. Orsaken är given. *Advent* utgör högsta potensen av de konstnärliga drifter som vid denna tid styrde Strindberg in på människoandens mörkaste djup. ”August Strindberg har de senaste åren i sin dikt odlat försyndelsens idéer och ruelsens tankar med ett intresse och ett välbehag, liknande bakteriologens, när han odlar och med brokiga färgstoft skiljer sina baciller. Särskildt är det förbrytelsen och samvetskalet, som han iakttagit och skildrat med febrilt mästarekap.”

Exit Levertin, enter Mitja Sirén, skyldig till smincket, snickrandet, specialinstrumenten, programbladet, videomaterialet, ljuddesignen, scenografin och bearbetningen av texten, delvis solo, däremellan i samarbete, förutom regin för vilken han bär det totala ansvaret. En doft av renässanspersonlighet vilar därmed över anrättningen, med vilken förstås Svenska teaterns premiär den 24 mars på den nyöppnade Amos-scenen. Möjligen en finländsk urpremiär som ett offer på Strindbergårets altare. Enligt egen utsägo, ifrågasatt av ingen, var Strindbergs eld den största i Sverige; allt förtärdes som kom i hans väg, med undantag av honom själv. Än i dag lever mästaren i hög grad, ja, framför allt i dag, kan man tycka, när ättlingarna till bacillerna i hans odling på globaliseringens vingar under folkets jubel svingat sig upp till all världens regeringskabinett och styrelserum.

Jämfört med vad som händer i dag – och som finns dokumenterat i pjäser som *Enron* – skymtar ändå huvudaktörerna i *Advent* i ett försoningens skimmer av (prat)glad

amatörism. Om inte det är av omtanke om publiken som regissören format Robert Enckells lagman och Sue Lemströms lagmanska till övervägande gemytliga krumelurer, i dubbel gyttebrottnig med sin mörka karma och Strindbergs språkliga arabesker. Ibland blänker en djävul till i blicken, däremellan skallrar tänderna av skräck, men komiken överväger, liksom också hos uppenbarelser som Robert Kocks mefistogestalt och Max Forsmans Jesuspilt, den ena lika kraftfull som den andra velig på lättklädd kastratnivå, vid behov sekunderade av Seija Metsärinnes fula trollpacka. I scenrummet, insvept i böljande plastfolie, möts de onda och de goda makterna under sista stadiet av lagmansparets jordevandring, kulminerande i Väntsalen, ett fängelse nere i innersta Gehenna. Skoningslöst drabbar nemesis två renodlat destruktiva varelser. Ondskan i deras själar saknar kontrasterande element; motvikterna finns på annat håll, i Sophia Heikkiläs gravida piga till dotter och i Mikael Anderssons förskjutne svärson, i Thomas Backlunds förtrampade granne, framför allt i Cecilia Pauls och Patrick Henriksens rena, oskuldsfulla barngestalter, pinade av ett förtryck utan gräns, tills oket lyfts.

Med en möjligen inte helt kristallklar logik gör Mikael Andersson entré i pilotdräkt. Visserligen flyger han ut ur ett passagerarplan, som dominerar scenen till vänster. Varför inte en sinnebild i aluminium för mänsklighetens pågående kosmiska odysse, som dock i programbladets layout köpts till priset av tydlighet vad gäller vem som spelar vad. Om detta inte ett ord. För all del är ju *Advent* av sin upphovsman karaktäriserad som mysterium, något premiärpubliken fick stränga order om att inte lägga i dagen för kommande besökare. Om inte jag vid det tillfället avgett heligt löfte om tystnad, skulle jag här avslöja att mysteriet består av en i de brokigaste färger framställd

korsning mellan drömspel och dödsdans, som i Mitja Siréns giv blivit en 2 timmar och 40 minuter lång teaterfest. En urpremiär att tacksamt ta emot.

NALLE VALTIALA

